

Світлана Миколаївна Матвієнків

Навчальне видання

Політична антропологія

Хрестоматійні матеріали до курсу

Івано-Франківськ - 2021

УДК 323.1:141.319.8(076)

ББК 66

М 33

Рекомендовано до друку вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 5 від 11 січня 2021р.)

Рецензенти:

Дерев'яно С. М., доктор політичних наук, професор кафедри політичних інститутів та процесів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ

Луцишин Г. І., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Лушагіна Т. В., кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв

М 33 Матвієнків С.М. Політична антропологія. Хрестоматійні матеріали до курсу. Івано-Франківськ: Вид-во ПНУ ім. В. Стефаника, 2021. 78 с.

Методичний посібник розрахований на глибоке оволодіння хрестоматійним матеріалом курсу «Політична антропологія» та активізацію самостійної роботи студентів. Призначений для студентів вищого навчального закладу, а також для всіх, хто цікавиться проблемами політичної антропології.

УДК 323.1:141.319.8(076)

ББК 66

© Матвієнків С.М., 2021

© ПНУ ім. В. Стефаника, 2021

ЗМІСТ

Розвиток антропології в Україні.....	4
Три етапи становлення політичної антропології.....	14
Дослідницькі групи та школи політичних антропологів: нова класифікація.....	21
Політична антропологія як парадигма політико-філософської рефлексії.....	37
Раси і расова класифікація.....	55
Діалектика статі в структурі організації влади архаїчного соціуму.....	72

Сегеда С. Розвиток антропології в Україні / Антропологія: Навч. посібник. К.: Либідь, 2001. С. 30-43

Перші антропологічні свідчення

Як і повсюдно, власне антропологічні дослідження в Україні почали проводитися лише в другій половині минулого століття. Однак відомості про фізичний тип населення окремих історично-етнографічних зон містилися вже окремі праці останньої третини XVIII ст. Так, А. Шафонський у "Чернігівського намісництва географічному описі" (1786) зазначав, що на Чернігівському Поліссі "народ взагалі невисокий на зріст і білявий", у середній смузі Лівобережної України — "середній на зріст, трохи вищий за перших і темніший волоссям", у південно-східній — "взагалі високий на зріст, худорлявий, обличчям смуглий і волоссям темно-русявий". Подібні фрагментарні свідчення можна подібати і в етнографічних розвідках перших десятиліть XIX ст.

Цікава сторінка вітчизняної науки про людину пов'язана з першим ректором Київського університету *М. Максимовичем* (1804—1874), котрий 1831 р. опублікував у московському журналі "Телескоп" статтю під назвою: "Про людину: із скороченої системи тваринного царства". Торкаючись питання про місце людини у природі, він указав на те, що за своєю тілесною будовою вона "схожа з тваринами (особливо орангом), тому зоологи об'єднують її з ними в один клас під іменем ссавців". Однак людина все ж значно відрізняється від тварин: її тіло пристосоване "для розвитку в неї духовного життя". Визначальними рисами людини, за Максимовичем, є наявність великого добре розвинутого головного мозку, особлива будова черепа, вертикальна постава тіла, рука, "пристосована для вільного дотику" і т. ін. Учений наголошував на тому, що всі люди належать до одного біологічного виду і мають однакові інтелектуальні здібності. Завдяки своїм прогресивним поглядам Максимович зажив широкого визнання.

Фізичні риси українців знайшли відображення в рукописній праці "Етнографічні описи селян Київської губернії..." (1854) відомого дослідника

середини XIX ст., француза за походженням *Д. П. Де ля Фліза*. "Мешканці Київської губернії, — писав він, — належать до білої раси, яку називають кавказькою. Лицевий кут у них становить 85—90 гр. Вони мають такі риси: обличчя овальне, білого кольору... Рот не надто великий, не дуже виступаючий, губи рідко товсті, кістки вилиць мало випуклі, зуби звичайно добре поставлені симетрично й вертикально... Щоки рум'яні. Голова звичайно має нормальні пропорції, і часто трапляються обличчя, красиві у своєму роді. Волосся як у чоловіків, так і в жінок частіше русаве, аніж чорне або світле, очі переважно не чорні, а блакитні й сірі. У чоловіків брови й борода переважно густі, вони носять вуса, борода — лише дехто з літніх чоловіків. Зріст високий, особливо в жителів південної частини губернії. Більшість чоловіків мають атлетичну будову, міцні кінцівки... Але селяни, які проживають на північ від Києва, в Радомишльському повіті, загалом менші на зріст, не такі міцні, волосся в них здебільшого світле, а очі блакитні". Наведені рядки свідчать про спостережливість Де ля Фліза: він вірно "вловив" відмінності між українцями лісостепової та поліської зон, які, за підсумками сучасних досліджень, належать до різних антропологічних типів.

Помітний слід в історії вітчизняної антропології залишив видатний етнолог *П. Чубинський* (1839—1884). В 1869 р. він за дорученням Російського географічного товариства організував експедицію для збирання етнографічно-фольклорних матеріалів на території України. За її результатами протягом 1872—1879 рр. учений опублікував сім томів "Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західноруський край", які були відзначені золотою медаллю на виставці в Парижі та Уваровською премією Петербурзької Академії наук. В одному з томів він навів дані про фізичну подобу юнаків-призовників (1366 осіб), зібрані лікарями рекрутських комісій. На його думку, вони дають змогу виділити на Правобережжі три типи: український, галицько-подільський та волинський, які відрізняються між собою за зростом і, частково, кольором волосся та очей. Крім того, вчений намагався окреслити роль окремих компонентів, які, на його думку, ввійшли до складу українського народу: тюркського, тобто з певною монголоїдною домішкою; південнослов'янського та румунського (фракійського), залучивши для цього історично-етнографічні та лінгвістичні

дані. Хоча багато ознак, використаних Чубинським для широких узагальнень, визначалися візуально і, отже, дуже приблизно (наприклад: форма голови: округла, овальна і т.ін.) чи взагалі не використовуються в сучасній антропології (швидкість та характер ходьби людини), деякі його спостереження підтвердилися у процесі пізніших досліджень, які базувалися на досконаліших методичних засадах.

Федір Вовк — засновник вітчизняної антропології

Важливою віхою в історії антропології є діяльність одного з найяскравіших представників української науки кінця XIX — початку XX ст. — Федора Вовка (1847— 1918). Вовк належав до блискучої плеяди громадських діячів і вчених, світогляд яких сформувався на хвилі національного піднесення в Україні пореформеної доби. Закінчивши природничий факультет Київського університету Св. Володимира, він присвятив своє життя здебільшого гуманітарним наукам, інтерес до яких був зумовлений його суспільними поглядами. Людина дії, Вовк замолоду брав активну участь у діяльності київської "Громади" і під загрозою арешту був змушений таємно залишити батьківщину.

Хто зна, як склалася б його подальша доля, якби після тривалих поневірянь у Румунії, Болгарії та Швейцарії він 1887 року не оселився у Парижі — загальновизнаному центрі антропологічної науки. Попри свої далеко не юнацькі літа Вовк став постійним слухачем лекцій у недільній школі та лабораторії Паризького антропологічного товариства, які читали провідні французькі вчені. Завдяки систематичним заняттям антропологією він 1905 року успішно захистив у Сорбонні дисертацію на тему "Скелетні видозміни ступні у приматів та в людських рас", піднявшись до рівня своїх учителів. За неабиякі наукові успіхи Паризьке антропологічне товариство нагородило українського дослідника великою медаллю П. Брока та щорічною премією Е. Годара.

Ще під час перебування за кордоном Вовк доклав чимало зусиль для організації антропологічних досліджень на території України, діставши підтримку з боку французьких учених. Перший крок у цьому напрямі він зробив 1903 року, коли на запрошення М. Грушевського — голови Наукового

товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові — провів антропологічні виміри 726 осіб — мешканців Галичини, Закарпаття та Буковини. Дослідження в західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, Вовк продовжив і в наступні роки. Згодом вони склали основу великої статті "Антропометричні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини" (1908), де вперше була висловлена думка про належність українців до виділеної Й. Денікером "великої південної групи великорослих і темних брахіцефалів, які він називає адриатицькою і яку з антропологічного погляду можна б було назвати просто славянською".

Ще ширші можливості для антропологічного вивчення українців відкрилися Вовкові тоді, коли після 26-річної еміграції він дістав дозвіл повернутися до Росії (щоправда, без права мешкати в українських губерніях). У січні 1906 р. вчений став співробітником Російського музею в Петербурзі, а згодом — Санкт-Петербурзького університету. Згуртувавши довкола себе велику групу студентів — вихідців з України (С. Руденка, Л. Чикаленка, О. Алешо, В. Сахарова та ін.), він налагодив систематичне збирання даних у тих регіонах імперії, де компактно мешкали великі групи української людності. За підсумками цих досліджень (а вони охопили близько 5 тис. осіб) Вовк підготував розділ "Антропологічні особливості українського народу" в другому томі колективної праці "Український народ в його минулому і сьогоденні" (1916).

На підставі аналізу варіацій антропометричних та антропоскопічних ознак у більш ніж 40 територіальних груп учений дійшов висновку щодо відносної антропологічної однорідності українського народу. "Українці, — писав він, — є досить одноманітне плем'я, темноволосе, темнооке, вище за середній зріст чи високого зросту, брахіцефальне, порівняно високоголове, вузьколице, з рівним і досить вузьким носом, з порівняно короткими верхніми та довгими нижніми кінцівками". Сукупність цих ознак Вовк назвав українським антропологічним типом, зауваживши, що відхилення від нього загалом незначні і спостерігаються лише на "скрайках" етнічної території українського народу. На його думку, українці належать до так званої адриатичної, або динарської, раси, ознаки якої

поширені переважно серед південних і частково західних слов'ян — сербів, хорватів, чехів, словаків.

Висновки Вовка були неоднозначно зустрінуті представниками московської антропологічної школи, очолюваної Анучиним. У той же час вони надовго визначили напрями пошуків українських учених — І. Раковського, А. Носова, С. Руденка, Р. Єндика та ін.

Все життя Федір Вовк мріяв повернутися в Україну. Здавалося, цій мрії судилося здійснитись: навесні 1918 р. в похмурий Петроград йому надійшло запрошення зайняти посаду професора кафедри географії та антропології Київського університету. Однак по дорозі до Києва 71-річний вчений захворів, помер і був похований на сільському цвинтарі поблизу білоруського міста Жлобина.

Українська антропологія у 20 - 30-ті роки

За кілька років по смерті Ф. Вовка один із його учнів — О. Алешо — в неймовірно важких умовах повоєнної руїни перевіз із Петрограда до Києва архів, книгозбірню (понад 8 тис. томів унікальних видань) та численні антропологічні й етнографічні колекції свого вчителя. Всі ці матеріали були зосереджені в Музеї (згодом — Кабінеті) ім. Ф. Вовка при Українській Академії наук, який складався з трьох розділів — етнографії, антропології та первісної історії. Тут були представлені краніологічні колекції, муляжі, предмети матеріальної культури давнього населення України, етнографічні експонати тощо. Попри брак коштів співробітники музею А. Носов, М. Мушкет, В. Ткач систематично проводили антропологічні дослідження, обстеживши кілька територіальних груп українців Поділля, Черкащини, Півдня, кримських татар, поляків та ін. Носов опублікував зібрані ним дані в кількох статтях, в яких він загалом дотримувався Вовкової схеми, хоча, на відміну від свого вчителя, не виключав ролі змішування у формуванні морфологічних рис українського народу. В 1927 р. при Кабінеті був організований гурток-практикум для молодих науковців, де читали чекції та проводили практичні заняття. Однак на початку 30-х років цей науковий осередок, який продовжував традиції Вовкової школи, закрили, а його керівника М. Рудницького заслали до Пермської області Росії. Ф. Вовка офіційно

оголосили "українським буржуазним націоналістом" ба навіть расистом, а його праці вилучили з бібліотек і замкнули у спецховищах.

Ще одним центром антропологічних досліджень у 20-30-ті роки був Харків, тодішня столиця УРСР. Тут були створені антропологічні кафедри, кабінети й лабораторії — в медичному інституті, Інституті ортопедії і травматології, Українському психоневрологічному інституті і т. д. Зокрема, в антропологічному відділенні психоневрологічного інституту відкрився анатомо-антропологічний музей із колекцією черепів, зібраною під час археологічних розкопок, муляжів тощо.

Широке визнання дістала діяльність колективу антропологів Харківського інституту народної освіти. Очолюваний професором Л.Ніколаєвим, колектив зосередився на вивченні питань фізичного розвитку різних вікових груп населення з урахуванням впливу зовнішнього середовища та спадковості. Наприкінці 20-х — на початку 30-х років харківські вчені зібрали численні дані про фізичний тип міських і сільських мешканців — представників різних соціальних та професійних прошарків людності Лівобережної України. Опрацьовані із застосуванням біометричних методів, ці дані склали основу спеціальних шкал, які широко застосовувалися в легкій промисловості при виготовленні одягу. Одночасно харківські антропологи видали кілька наукових збірок, присвячених дослідженням груп крові населення України. Ці праці й досі не втратили свого наукового значення.

Упродовж 20-х років антропологічні центри діяли також в Одесі, Дніпропетровську. Всіх їх ліквідували на початку 30-х років у зв'язку з тотальним наступом сталінщини на українську науку й культуру.

У Львові у цей час працювали яскраві представники школи Ф. Вовка - І. Раковський та С. Руденко. В 1927 р. у збірці Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка вони вмістили узагальнюючу статтю "Погляд на антропологічні відносини в українського народу", де зробили спробу переглянути погляди свого вчителя. На відміну від нього, вони дійшли висновку про те, що антропологічний склад українців сформувався в результаті змішування "щонайменше шести головних європейських типів", основним з яких "є, безперечно, адріятицький",

тобто динарський. За їхніми підрахунками, він охоплює 44,5 % української людності, переважаючи в південній смузі. Поряд із динарським на етнічних теренах України досить широко представлений ще один темнопігментований брахікефальний, але менш високорослий тип — альпійський (22,0 %). "Обидва антропологічні типи: адріятицький і альпійський, — зауважують дослідники, — так злучені численними перехідними постатями, що можемо тут злучити їх в один спільний "альпо-адріятицький" антропологічний тип. Це є, власне, той тип, який покійний наш учитель назвав "українським" типом і який кожному антропологові, що має нагоду зустрічатись з українським народом, відразу кидається в вічі".

Своє бачення антропологічного складу людності України запропонував також представник львівської антропологічної школи *Ростислав Єндик*, який за співвідношенням основних антропологічних типів виокремив на українських землях чотири смуги. У трьох із них, на його думку, знов-таки переважає динарський тип.

Антропологічна характеристика людності українських етнічних земель (за Р. Єндиком» 1949 р.

№	Групи расових первнів	Округи
	I динарський, субнордійський сублапоноїдний	Харківщина, південно-західна і північносхідна Галичина лемки бойки Холмщина, північно-західна Полтавщина, буковинські гуцули
	II динарський з легкою домішкою вірменоїдного	галицькі гуцули Поділля по Дністер угорські гуцули Бачка, угорські бойки, Поділля по Південний Буг Таврія, північна Кубань
	III нордійський з легкою домішкою динарського	Радомишльщина Курщина Волинь, південна Кубань
	IV динарський середземноморський,	Чернігівщина, південне Поділля, північносхідна Полтавщина Вороніжчина

	сублапоноїдний, субнордійський	частково — Галичина, Бойківщина Київщина без Радомишльщини, Катеринославщина
--	-----------------------------------	--

Назагал протягом 20-30-х років українська антропологія зробила певні кроки у своєму поступі. Однак вона хибувала відсутністю систематичних польових досліджень і серйозного методичного підґрунтя. Нормальному розвитку вітчизняної науки про людину перешкоджали жорстокі репресії з боку сталінського режиму.

Здобутки та проблеми останніх десятиліть

По закінченні Другої світової війни в Україні не залишилося жодного антропологічного осередку: одні вчені загинули в сталінських таборах, інші припинили свої дослідження з огляду на страх перед репресіями, деякі емігрували на Захід.

Новий етап у розвитку української антропології розпочався в середині 50-х років, коли у відділі етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині — Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) була створена група антропології під керівництвом академіка *Івана Підоплічка*. Це відчутно сприяло планомірним дослідженням антропологічного складу українського народу, здійсненню комплексних експедицій на теренах республіки і за її межами, накопиченню палеоантропологічних матеріалів із стародавніх некрополів тощо.

У 1955 р. розпочала свою діяльність Українська антропологічна експедиція під керівництвом *В. Дяченка* (1924— 1996), яка протягом восьми польових сезонів обстежила понад 100 етнотериторіальних груп України, Росії, Білорусії (загалом понад 7 тис. осіб). Програма досліджень охоплювала широкий комплекс соматологічних ознак, а саме: зріст, розміри й описові ознаки обличчя та голови (зокрема колір очей і волосся, форма носа, губів, розвиток третинного волоссяного покриву, тобто бороди у чоловіків, тощо). Обстеження проводились у межах одного району переважно серед чоловіків 18 - 60 років.

Підсумки експедиційних досліджень Дяченко узагальнив у монографії "*Антропологічний склад українського народу*" (1965), де навів дані щодо мінливості найважливіших ознак фізичної будови української людності та подав

загальну антропологічну характеристику українців на фоні інших етнічних груп Східної, Центральної та Південної Європи. На його думку, на етнічній території українського народу виділяється кілька регіональних варіантів, або областей: центральноукраїнська, карпатська, нижньодніпровськогірутська, валдайська, або деснянська, та ільменсько-дніпровська. Кожній із них, за винятком карпатської, він знайшов аналогії в Росії та частково в Білорусії. Учений розглянув також роль окремих етнічних компонентів, які вплинули на формування морфологічних рис населення різних історично-географічних зон України; іранського (південноєвропеїдного), сліди котрого фіксуються на Лівобережжі; фракійського (південноєвропеїдного), вплив котрого простежується в карпатській зоні; тюркського (монголоїдного), домішка якого фіксується в Середній Наддніпрянщині; балтського (північноєвропеїдного), що його можна "вловити" на Волині та Поліссі, і т. ін. Хоча не всі висновки цієї книги витримали випробування часом, вона й досі залишається головним джерелом з антропології українського народу.

У другій половині 60-х років співробітники групи антропології ІМФЕ та деяких інших наукових закладів України (Є. Данилова, В. Дяченко, С. Лаврик, А. Караванов, М. Дудник, Л. Тимошенко, Р. Руденко та С. Старовойтова) розгорнули широкі гематологічні дослідження, підсумки яких були узагальнені в монографії Є. Данилової "Гематологічна типологія українського народу у зв'язку з питаннями етногенезу" (1971). На підставі аналізу варіацій груп крові систем АВО, Rh, MN автор виокремила в межах України п'ять геногеографічних областей, чотири з котрих (центральноукраїнська, поліська, деснянська, південно-східна) входять до великої східноєвропейської, а одна (карпатська) — до північнобалкансько-карпатської зон.

Важливим напрямом вітчизняної антропології є палеоантропологічні дослідження. Завдяки інтенсивним археологічним розкопкам, які проводились у повоєнні роки, у фондах Інституту археології НАН України, Науково-дослідного інституту і Музею антропології при Московському університеті ім. М. В. Ломоносова та Санкт-Петербурзького відділення Інституту етнології та антропології РАН нині нагромаджені величезні краніологічні та остеологічні

колекції з давніх некрополів України (понад 10 тис. одиниць). Серед них — кісткові рештки неандертальців, виявлені на деяких стійбищах у Криму; фрагменти кісток верхньопалеолітичних людей; численні кістяки з багатих на знахідки мезолітичних і неолітичних некрополів Надпоріжжя та Приазов'я; краніологічні та остеологічні колекції з курганів доби міді-бронзи, з курганних та безкурганних могильників, залишених кіммерійцями, скіфами, сарматами, племенами Черняхівської культури та давньоруською людністю — нащадками літописних полян, древлян, волинян, сіверян, тиверців та уличів. Ці матеріали вивчали українські науковці (Г. Зіневич, К. Соколова, В. Діденко, С. Круц, І. Потехіна, Я. Покас та ін.) які співпрацювали зі своїми московськими та Санкт-Петербурзькими колегами.

Питанням антропогенезу присвячена низка праць Є. Данилової. З-поміж них особливо виділяється монографія "Еволюція кисті і стопи людини в процесі антропогенезу", що витримала кілька видань. Ця книга, де узагальнено великий за обсягом матеріал із морфології предків людини, дістала високу оцінку вітчизняних та зарубіжних фахівців.

У повоєнні роки українські антропологи брали участь і у вирішенні завдань народного господарства. Певний час у Київському університеті ім. Т. Шевченка діяла лабораторія прикладної антропології під керівництвом В. Дяченка. Її співробітники здійснили масові антропометричні обстеження різних вікових і професійних груп населення України. Зібрані дані були використані при розробці стандартів виробів легкої промисловості.

На сьогодні в нашій державі діє лише один антропологічний осередок — сектор антропології Інституту археології НАН України. Його завданням є вивчення антропологічного складу й генетичних взаємостосунків стародавнього населення півдня Східної Європи. Антропологічні дослідження проводяться також в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Мельник В. М. Три етапи становлення політичної антропології. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. Львів, 2019. Вип. 23. С. 190-195.

Політична антропологія – дисципліна, що досліджує ідейні та ідеологічні особливості розвитку традиційних форм політичного устрою в історичному процесі. Французький антрополог Жорж Баландьє також визначав політичну антропологію як «спробу політичного прочитання суспільства» (1967 р.). У фокусі досліджень дисципліни знаходиться політична традиція як ключовий фактор диференціації політичних організацій різних суспільств в історичній динаміці. Видатні політантропологи: М. Мосс (1872-1950 рр.), А. Редкліфф-Браун (1881-1955 рр.), М. Лейріс (1901-1990 рр.), Ж. Баландьє (1920-2016 рр.), Ж. Дерріда (1930-2004 рр.), Ф. Сяотун (1910-2015 рр.), Л.-С. Сенгор (1906-2001 рр.). В сучасній українській науці політична антропологія переживає період інституціоналізації. Серед піонерів української політичної антропології варто розглядати Валерія Денисенка (Львів), Анастасію Кравець (Дніпро), Михайла Юрія (Чернівці), Федора Кирилюка (Київ). Стаття сконцентрована навколо джерел політичної антропології, історичного аналізу філософських та природознавчих передумов формування цієї наукової дисципліни. Вперше запропонована чітка періодизація політичної антропології, що поділяється на фізико-антропологічний етап (XVII-XIX ст.), соціально-антропологічний етап (XIX-XX ст.) та політологічний етап (з 1949 р.).

А.Ю. Кравець зазначає, що «політичну антропологію заведено розглядати як окрему наукову дисципліну в межах соціальної антропології». Однак, нові теоретико-методологічні рекомендації Міжнародної асоціації політичних наук (2016 р.), що свідчать про активізацію міждисциплінарних досліджень «глобального політичного різноманіття», дозволяють стверджувати, що політантропологія рівнозначно входить, як до складу соціально-культурної антропології, так і до складу політичної науки. Вперше про «політологічність» політантропології написав ще Ж. Баландьє в 1967 р. На той момент політологія

як самостійна та визнана ЮНЕСКО наука існувала заледве 18 років. Її зміст повністю пов'язувався з фундаментальними працями М. Вебера (1864-1920 рр.), Г. Моски (1858-1941 рр.), В. Парето (1848-1923 рр.), Р. Міхельса (1876-1936 рр.) та знайшов програмний концептуальний виклад у монографіях Д. Істона (1917-2014 рр.) «Політична система: політологічні дослідження про державу» (1953 р.), «Структура політології» (1965 р.), «Розвиток політичної науки» (1991 р.). Зокрема, з іменем Девіда Істона пов'язують ключову для вітчизняної (та пострадянської загалом) політології теорію політичних систем [10]. Він виступив її фундатором і підштовхнув світову політологію до сприйняття категорії «політична система» в якості предмету науки політології. Також Істон пропонував розрізняти теоретичну політологію та прикладну (емпіричну) політологію. Його пропозиція міцно вкорінилась в політологічних дослідженнях. Проте, в рамках теоретичної політології, складовими частинами котрої є історія політичних вчень і теорія політики, місце політантропології, на наш погляд, очевидне та цілком закономірне. По-перше, політична антропологія вивчає еволюцію політичної думки спільноти (не стільки конкретних мислителів, скільки народні маси – їхні політичні традиції, імplementовані в сучасних політичних процесах і юридичних актах) [9, р. 210]. По-друге, політична антропологія спрямована на дослідження традиційності таких важливих складових категорії «політична система», як концепції політичної влади, політична культура, політичні інститути. Справедливість нашого твердження доведена дисертаційною роботою А.Ю. Кравець на тему «Влада в сучасному політико-антропологічному дискурсі» (2010 р.), яка захищена саме за спеціальністю «теорія та історія політичної думки».

З огляду на специфіку джерел та наукових умов формування політичної антропології ми пропонуємо хронологізувати процес становлення цієї дисципліни по етапах та виокремити відповідні дослідницькі школи та напрямки.

Перший етап – фізико-антропологічний (XVII-XIX ст.).

Цей етап ґрунтувався на встановленні закону про стадіальний характер еволюції людства. Вченими було визначено: зовнішній вигляд, морфологічна структура, соціальні відносини всередині людської популяції постійно

мінються під впливом природної мінливості. Філософія стала джерелом появи фізичної антропології – науки про природні джерела людини (її зовнішнього вигляду, параметрів, морфофункціональних трансформацій). Базисом нової науки необхідно вважати дуалістичну концепцію Р. Декарта (1596- 1650 рр.) про розмежування тілесного і духовного (1634 р.). Фізичні антрополози визначили, що обидві субстанції в людській популяції є взаємозалежними та причинно-наслідковими. Значний внесок у формулювання наукових шкіл цього етапу зробив також І. Кант (1724- 1804 рр.) трактатом «Антропологія з прагматичної точки зору» (1798 р.). Певні його ідеї розвинув Л. Фейєрбах (1804-1872 рр.), що розглядав людину як об'єкт самопоклоніння. Оформились принципи філософського антропологізму, де людина набувала сакрального значення, яке порівнюється з релігійною святинею. Стараннями Фейєрбаха людина набувала значення «першої субстанції природи», внаслідок чого оформилась концепція вивчення природних процесів через індивіда. Оскільки вся природа, за твердженням К. Ліннея (1707-1778 рр.) виражається в системній взаємодії автономних елементів, то і людину потрібно вивчати через призму міжособистісної взаємодії у колективі (1735 р.).

Головні наукові напрямки етапу:

– напрямок соціальної генеалогії, що вважав політику залежною від фізичної сторони життя людини, поряд з цим, розглядаючи політичну діяльність в контексті принципу історизму (Г.В. Лейбніц, Т. Юнг, Ш. Бонне, Вольтер, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Г. Міллер, Ж.А. де Кондорсе, Ф. Шеллінг, Ж.Б. де Перт);

– напрямок факторизації людської спільності, що розглядав політику як джерело самодостатності колективів (Д. Юм, А. Сміт, Ж.Ф. Шампольон);

– напрямок біологізації інтелектуальної діяльності, що розглядав політику як зображення тваринної боротьби за владу (К. Лінней, Ж. де Бюффон, П. Кампер, Ч. Лаєл, Ж. Б. де Перт, Р. Оуен, Г. Мантелл);

– напрямок контрасту осмислення, що в дусі дуалізму тілесності та психіки та пропонував вивчати «усвідомлений» та «неусвідомлений» політичний розум спільнот як єдність протилежностей (Г.Б. Маблі, К. Геллерт, І. Кант, Й.Д. Окерблад);

– напрямок абсолютизації духу, що розглядав політику як фактор розрізнення «тваринного» та «людського» в рамках єдиної природи (Г.В.Ф. Гегель);

– напрямок ідеальної раціональності, що вивчав політичну діяльність як досягнення людськими колективами максимального комфорту відповідного його історичному значенню та місії (І.Г. Фіхте);

– напрямок суцільності та універсальності розвитку всіх явищ природи, що розглядав політику як предмет природознавчого дослідження і водночас відстоював можливість медичної корекції соціальних процесів (Ф. Берньє, С. Гейлз, Ж.Л. Даламбер, О. Шумлянський, П. Шумлянський, Х.Ф. Геллерт, С.А. Тіссо, О. Радіщев, С. Крашенніков, К. Щепін);

– напрямок психосоматичного пояснення політики та всіх сторін суспільного життя (С.О. Тіссо, П. Топінар, І. Еккер, Г.Т. Фріч, І.Ф. Блюменбах, М. Дакс);

– напрямок вивчення людства через призму інтелектуальних та класових відмінностей між спільнотами, що пояснював політику як продукт діяльності аристократів та вчених (О. Гамільтон, В. Годвін, Ф. Гізо, Ш. Ленорман, Ф. Ленорман, Е. Берк, Ж.М. де Местр, Л.Г. де Бональд);

– напрямок антропологічного позитивізму, що пропонував досліджувати політику, як механізм і набір природничих закономірностей (О. Конт, Г. Спенсер, К.Т. Ебі, Е.А. Морселлі, Ш.М. Дебієр);

– напрямок філософського антропологізму, що розглядав політику як елемент вищої форми еволюції у природі (Л. Фейєрбах);

– напрямок мальтузіанства (Т. Мальтус, П. Ферхюльст);

– напрямок дарвінізму, що розглядав усі сторони суспільного життя та політику як наслідок хронологізованої біологічної еволюції (Ч. Дарвін, Е. Геккель, П. Брока, А.Р. Уоллес, Т. Гекслі, К. Іков).

В 1859 р. стараннями П. Брока (1824-1880 рр.) відкривається Паризьке антропологічне товариство, а з 1867 р. починає видаватись культовий науковий журнал «Revue d'anthropologie». До 1860-х рр. синтетичне вивчення людини через призму природничого та філософського об'єктивів дозволило накопичити

достатньо фактичного матеріалу для класифікації людської популяції за біологічними принципами К. Ліннея та Ч. Дарвіна (1809-1882 рр.). Політику відтепер заведено пояснювати «на таксономічному рівні»: наслідком расових, етнічних або племінних властивостей. Фізичні антрополози розробляють ідею, що для кожного народу притаманний свій особливий тип фізичного розвитку (предмет фізичної (біологічної) антропології) та свій особливий тип інтелектуального життя (предмет соціально-культурної антропології). З огляду на ці антропологічні уявлення про систематику особливостей людського буття відокремлюється закон антропології – вигляд і світогляд людини є динамічними величинами, що піддаються вимірам і базуються на внутрішньовидовій відмінності спільнот.

Відповідно, формуються дві провідні наукові школи етапу:

– ціннісно-універсалістська школа, що розглядала політику як універсальну категорію людського буття та вважала, що расова диференціація людської популяції не впливає на її закономірності (К. Маркс, М. Миклухо-Маклай, А. Богданов, К. фон Бер, Хв. Вовк, Ю. Талько-Гринцевич, Д. Клеменц, І. Яворський, Н. Цибульський, К. Іков, А. Елькінд, Е. Кіне, О. Івановський);

– расово-сегрегаційна школа, що розвивалась в контексті напрямків євгеніки та соціал-дарвінізму, тлумачила політику як суспільні відносини, базовані на расових властивостях (Ф. Гізо, А. де Токвіль, Ф. Гальтон, Ж.А. де Гобіно, Р. Вагнер, Х. Чемберлен, О. Аммон, Ж.В. де Лапуж, Л. Вольтман, М. Грант, Ш. Летурно).

Другий етап – соціально-антропологічний (XIX-XX ст.)

На цьому етапі політико-антропологічний науковий дискурс розвивався в межах соціальної (Франція, Великобританія) та культурної (США, Німеччина) антропології, що поставили в центр дослідницької уваги варіативність та різноманіття людського в природі, а природного в людині. При цьому, соціально-культурна антропологія вивчала культур-ність соціуму та соціальність культури, що наклало відбиток на сприйняття й тлумачення політики. Її пропонувалось визначати як ключову (первинну) або другорядну (похідну) структуру суспільної еволюції.

Головним результатом тривалого розвитку попереднього фізико-антропологічного етапу стало сприйняття антропологами тези про культурну відмінність всіх наявних у світі людських спільнот. Ця теза почала сприйматись як фундаментальна основа антропологічних студій. Кожне суспільство, кожен етнос, кожна соціальна група, на думку антропологів, володіли власною умовною знаковою системою («традиціями»), що сформувались історично та, передаючись з покоління в покоління генетичним або соціокультурним чином, визначали специфіку відмінності локальної спільноти.

В залежності від бачення ролі та функцій політики в соціальному розвитку пропонуємо диференціювати вчених-антропологів наступним чином:

– перший напрямок, що визнавав політику первинною структурою людських суспільств, внаслідок чого вивчення політики пропонувалось ставити «на чолі» культурної самобутності конкретної спільноти (Ш. Летурно, О.Г. Аммон, Ж.В. де Лапуж, Г. Коссінна, Л. Вольтман, Ж. Монтандон, О. Гольденвейзер, А. Редкліфф-Браун, К. Шмітт, Г. Плесснер, К. Льовіт, А. Сові, Л. Гумільов, Дж. Грінберг, М.А. Кромпець, Е-А. Геллнер);

– другий напрямок, що визнавав політику вторинною структурою людських суспільств, внаслідок чого вивчення політики пропонувалось «вписувати» в контекст локальної культури (Е. Дюркгейм, Е. Тейлор, Дж. Фрезер, В. Вундт, Б. Малиновський, О. Потебня, Л. Леві-Брюль, Ф. Боас, Е. Гуссерль, М. Шелер, Е.К. Парсонс, Т. Парсонс, А.Л. Крьобер, Е. Сепір, Р. Бенедикт, М. Мід, Г. Бейтсон, Ф. де Лагун, К. Леві-Стросс, Ю. Бромлей).

В обох напрямках, антропологічне вивчення політики передбачало аналіз побутування та імплементації в реальному владно-управлінському просторі «політичної традиції». Поступово категорія «політична традиція» як дослідницький предмет увійшла в структуру політичної антропології – дисципліни, що вивчає народи світу з метою виявлення особливостей політичної організації в історичній динаміці.

Політична антропологія як самостійна антропологічна дисципліна з'явилась 2 грудня 1886 р., коли професор Ж.В. де Лапуж (1854-1936 рр.) виступив у актовій залі, яка заснована видатним фізичним антропологом П.

Брока Вищої антропологічної школи (м. Париж) із лекцією «Антропология та політична наука». Саме тоді термін «політична антропология» де Лапуж запропонував вживати у подібному до сучасної його дефініції значенні.

Ґрунтуючись на традиціях расово-сегрегаційної школи фізико-антропологічного етапу, француз де Лапуж став фундатором біологічного пояснення політичної життєдіяльності. Його підтримали німецькі вчені О.Г. Аммон (1842-1916 рр.) та Л. Вольтман (1871-1907 рр.) [6].

Третій етап – політологічний (1949 р. – сьогодні)

Інституціалізація політичної науки в 1948-1949 рр. призвела до політологізації антропологічних студій, які розвивалися в рамках Першого напрямку соціально-антропологічного етапу. Зусиллями французьких вчених Ж. Баландьє (1920-2016 рр.), А. Сові (1898-1990 рр.), М. Лейріса (1901-1990 рр.) та англійського структурного функціоналіста А. Редкліффа-Брауна (1881-1955 рр.), політантропология отримала свій остаточний предмет – «політичну традицію». Розвиток політології перетворив політантропологию в межову дисципліну – між політичною наукою та соціально-культурною антропологією.

Ключовими напрямками політико-антропологічних студій, які сконцентровані передусім навколо спільності та відмінності у різновидах політичних організацій суспільств, є «окцидентальний» (західний) та «орієнтальний» (східний). При цьому, у фокусі обох напрямків знаходиться «поляризація» розуміння політики та сприйняття політичних дій.

Мельник В. М. Дослідницькі групи та школи політичних антропологів: нова класифікація. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. Вип. 24. С. 171-183.

Першу спробу класифікації політико-антропологічних дослідницьких груп та шкіл здійснив британський вчений Едвард Еванс-Прічард (1902–1973) у книгах «Нуери» (1940) та «Політичні системи ануаків» (1940). Обидві монографії присвячені дослідженню політичних традицій нілотських племен – традиційного населення Сходу Африки. Саме Евансу-Прічарду належить честь формулювання дослідницького предмета політантропології – політичної традиції. Разом із тим Еванс-Прічард розділив політантропологів за ознакою «відкритості» цього предмета: експліцитні політичні антрополози, імпліцитні політичні антрополози.

Відповідно до поділу Еванса-Прічарда, що проходить лейтмотивом його монографічних досліджень, політантропологія визнавалась вченням про політичну традицію, котра, з огляду на надмірну філософізацію наукового простору, змушена знаходитись «у тіні» інших дисциплін. Для Еванса-Прічарда ключовими дисциплінами, що «вміщали» в собі політантропологію, виступали етнографія та історія.

Станом на 1940 р. експліцитними політичними антропологами, що вивчали політичну традицію «явно», були сам Е. Еванс-Прічард, а також М. Фортес, Р. Лаві, А. Сові. Імпліцитними політичними антропологами, що вивчали політичну традицію «приховано» (через аналіз її «у контексті» іншого предмета), могли бути визначені всі попередні політичні мислителі. Головними імпліцитними політантропологами прихильники прічардівської методології визнають Арістотеля, Р. Декарта, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Мена, Л.Г. Моргана. В їхніх системних викладах політичної філософії і теорії політики політичні традиції характеризуються імпліцитно («не на поверхні»).

Критику цієї класифікації знаходимо в класичній роботі Клода Лефора (1924–2010) «Форми історії: Нариси політичної антропології» (1978). По-перше, Лефор протистоїть твердженням Еванса-Прічарда про імпліцитність політичної антропології. На думку видатного французького теоретика, політантропологія «знаходиться завжди та повсюди, вона всюдисуща». Поза політичною

антропологією (як «традиційністю політики»), на думку Лефора, не існує не тільки жодної відкрито політичної дії, але й жодної соціальної чи культурної структури. Розвиваючи ідеї структуралізму, К. Лефор звертає увагу на політичність як «норму людського». Це означає, що політичність випливає з біологічності індивіда. Колективність є ніщо інше, як прояв генетичної політичності. Відповідно, ключовими дисциплінами, що «вміщують» у собі політ антропологію, є біологія та філософія.

Е. Еванс-Прічард активно поширював і популяризував свої теоретико-методологічні напрацювання під час роботи на посаді завідуючого кафедри соціальної антропології в Оскфордському університеті (1946–1973). Вчений був опонентом концепції примітивних спільнот Е.Б. Тейлора та проголошував «сучасність» антропологічних дисциплін. Зокрема, Еванс-Прічард критикував антропологів Редкліфа-Брауна та Малиновського за «надмірне захоплення» так званими «примітивними суспільствами» (первісними спільнотами, сучасними традиційними африканськими та індіанськими племенами, полінезійцями і тубільцями Океанії), що, на його думку, абсолютно не відповідало вимогам часу. Стверджуючи актуальність та сучасність політантропології, Еванс-Прічард наголошував, що дослідження «традиційних спільнот» Африки, Австралії, Океанії, Південної Америки має відбуватись із метою пошуку ключа та відповідності між соціально-політичними станами різних народів. На його думку, той стан «єднання з природою», що зберігся серед нілотських племен Східної Африки, є аналогією неолітичного/енеолітичного соціально-політичного стану європейських народів. Не будучи конструктивістом в андерсонівському розумінні поняття, Еванс-Прічард, тим не менше, розглядав політичну антропологію як сукупність методів дослідження етносоціального конструювання та політичного конституювання сучасних суспільств. Політантропологію він називав «еволюційною призмою».

Французький теоретик Ж. Баландьє (1920–2016) працював на межі обох підходів, оскільки філософію визнавав настільки ж важливою для генези і предмета політантропології, наскільки й історико-етнографічні дисципліни. Будучи африканістом за інтересами, як і Еванс-Прічард, Ж. Баландьє

підкреслював: поза філософією знецінюється науковий і понятійно-термінологічний апарат політичної антропології. Замість чіткої дефініції політичної традиції вчені отримують набір різнохарактерних даних, отриманих під час польових етнографічних експедицій. Цього допускати не можна, бо класифікація і систематизація, за П. Брока та О. Гольденвейзером, виступають «панівними методами всіх антропологічних дисциплін».

Ж. Баландьє слушно зауважив: «Лише після 1920 р. починається вироблення власне політичної антропології, вже експліцитної, а не імпліцитної. Виходячи зі старої проблематики, вона, втім, використовує нові матеріали, запозичені з етнографічних досліджень». Користуючись підходом Еванса-Прічарда, Ж. Баландьє вказує, що політантропологи повинні більше уваги приділяти дихотомії «традиція / модернізм». Він також зауважує: «Таке зіставлення виводить політантропологию за межі вивчення самих лише різноманітності й походження політичних форм, воно ставить також проблему виникнення загальних зв'язків між ними, проблему їхніх несумісності й антагонізмів, пристосувань і мутацій». Нижче Баландьє класифікує політантропологів за критерієм дослідження цієї дихотомії: 1) «попередники» (Арістотель, Н. Маккіавеллі, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, К. Маркс, Ф. Енгельс); 2) «перші антропологи» (Г. Мен, Л.Г. Морган, Фр. Боас, Фр. Опенгеймер); 3) «політичні антропологи» (сам Ж. Баландьє, Е. Еванс-Прічард, В.К. Маклауд, Б. Пресейд, Р.Г. Лаві, О. Гольденвейзер, М. Фортес, М. Глюкман, Л. Мер, Е. Ліч, Й. Ціглер).

Класифікацію еволюції політичної антропології, як і Еванс-Прічард, Баландьє здійснював відповідно до рівня експліцитності політичної традиції у студіях перелічених учених. Там, де експліцитність політичної традиції видається найбільш яскравою, Ж. Баландьє вважає за доцільне використовувати дефініцію «політична антропология». Вчені, що аналізували політичні традиції лише партикулярно та контекстуально, маючи на меті сукупне дослідження іншого предмета, підпадають, згідно з цією класифікацією, під визначення «попередників» або «перших антропологів».

Подальше зростання кількості політичних антропологів, що відбулось після 1945 р., акумульоване боротьбою народів Африки та Азії за деколонізацію, призвело до необхідності поділу «політичних антропологів» на «сегментаристів» і «етатистів»: «політантропологи-сегментаристи», на думку Баландьє, вивчають політичні традиції у суспільствах, що не мають власної державності, а також у спільнотах, що є часткою інших політичних націй; «політантропологи-етатисти», на думку Баландьє, вивчають політичні традиції у суспільствах, що мають власну державу.

Надаючи власну класифікацію політичних антропологів, поділяючи їх на дві провідних групи, Баландьє посилається на збірник наукових праць під назвою «Африканські політичні системи», опублікований за редакцією Е. Еванса-Прічарда та М. Фортеса (1940 р.). Він зазначає: «Керуючись вимогами компаративістики, автори цієї книги подають виразно відмінні один від одного «випадки». Книга містить теоретичний вступ і пропонує начерк типології. М. Глюкман оцінив її як перший внесок у справу надання політичній антропології наукового статусу. Справді, керівники авторського колективу дистанціюються від «філософів політичного», занепокоєних не так «описом», як «розмовами про те, яке урядування люди мали б собі встановити». Це твердження очевидно викликає певні застереження, проте майже немає такого фахівця з політичної антропології, який не виявив би своєї вдячності цим великим антропологам».

К. Лефор не погоджувався з Евансом-Прічардом якраз у царині критики «філософів політичного». Далекий він був і від ідеалізації думок Еванса-Прічарда М. Глюкманом та Ж. Баландьє. Однак «надмірна філософізація» зробила праці Лефора менш привабливими для спільноти етнографів та істориків. Отже, основну аудиторію прихильників протягом 1940–1990-х рр. політантропологія набирала серед істориків та етнологів. На підтвердження достатньо згадати імена сучасних пострадянських політантропологів (В. Тишков, М. Крадін, В. Бочаров, Ю. Мурзін тощо). Проблематика політичних традицій і політичної ідентичності краще сприймалась істориками внаслідок емпіризації антропологічної методології, здійсненої Евансом-Прічардом.

Йдеться про широкий пласт емпіричного матеріалу, закладений у фольклорі, обрядах, звичаєвому праві та легендаріумі кожного етносу .

Фольклоризація та етнологізація політичної антропології стала ключовою рисою окцидентального виміру дисципліни протягом другої половини ХХ ст. К. Лефор, хоча і наближався до побутово-буденного дискурсу історіософської школи «Анналів соціальної та економічної історії», застерігав політичну антропологію від «деконструкції формальності». Вивчення виключно політизації неформальності Лефор називав партикулярною антропологією, що ґрунтується на аналізі партикулярного досвіду.

Рецепієнтом філософського повороту Лефора став провідний англо-американський політантрополог Віктор Уіттер Тьорнер (1920–1983) – один із засновників понять «політичний хеппенінг» і «політичний перформанс». Обидва поняття є складниками «ритуального процесу» – терміна, введеного в науковий обіг Тьорнером. Його книга «Ритуальний процес: структури та анти-структури» є маніфестом впровадження дихотомічності антропологічних досліджень. Грубо кажучи, її можна охарактеризувати за допомогою гасла «все по два», коли ідентичність кожної «структури» виражається через опозиційну категорію «антиструктури». Інституціоналізація, на думку Тьорнера, здійснюється шляхом символізації та сакралізації. Це означає, що органи політичної влади завжди сакральні. Головним аргументом на користь твердження Тьорнер вважав тезу про антиструктури. Наявність опозиції владі завжди доводить її сакральність та могутність (чи «потенційну могутність»). Значною мірою приховане чи відкрите протистояння половини населення владі є універсальною світовою політичною традицією (так вважають У. ван Бек та Д. Фукс). Воно не контраргументує, а, навпаки, стверджує єдність поняття «влада» через множинність її змістовної інтерпретації «прихильниками» і «противниками».

В. Тьорнер став предтечею політичної семіотики, котра невдовзі здобула своє передове та прогресивне місце в системі політико-антропологічного знання, завдяки праці У. Еко «Трактат по загальній семіотиці» (1975). Ключові праці В. Тьорнера побудовані на протиставленні антропологів-символістів та антропологів-партикуляристів.

Класифікація виглядає таким чином:

1) символічна політична антропологія вивчає політичну традицію в контексті опозиції структур і антиструктур як ритуальний процес; будь-яка політична дія базується на підсвідомому чи свідомому використанні традиційного світогляду; політичними антропологами символічної групи мають бути визнані всі, хто історично оцінював політику як екзистенцію (за М. Хайдеггером);

2) партикулярна політична антропологія вивчає політичну традицію в контексті антиструктурної опозиції символізму, чим викликає деконструктивний резонанс всередині дисципліни, характеризується визнанням пріоритету свідомої діяльності над ритуальним автоматизмом і досліджує політичну традицію з позицій інструменталізму її послідовників; політичними антропологами партикулярної групи мають бути визнані всі, хто історично оцінював політику як інзистенцію (за М. Хайдеггером).

По суті, в політико-антропологічній класифікації В. Тьорнера ми знову знаходимо сліди засновника політичної антропології Е. Еванса-Прічарда. Йдеться про дихотомію експліцитності та імпліцитності в структурі політико-антропологічного знання та про зміст антропологічного пізнання, що може бути як концептуальним, так і контекстуальним. По суті, В. Тьорнер трансформував методологему Еванса-Прічарда на новий лад: партикуляристи визнаються імпліцитними («інзистентними»), тоді як символісти визнаються експліцитними («екзистентними»).

Деконструкція філософії у політичній антропології, здійснена Евансом-Прічардом, зробила політантропологію закритою дисципліною, призначеною для «вивчення одних іншими». Ось чому провідні китайські, індійські, ісламські та африканські вчені опинились за межами дослідницького поля так званої «експліцитної політичної антропології». Разом із тим певні заслуги в галузі класифікації належать китайському історичному та політичному антропологу Лі Сюеціню (1933–2019), що донедавна обіймав посаду професора історії в Університеті Циньхуа. Він першим сфокусував свій інтерес навколо диференціації західного та східного підходів щодо оцінки політичних традицій і

політичної історії Китаю. По суті, Лі Сюецінь сформулював доктрину «орієнталізму з китайським обличчям». При цьому він використовував дані археології задля демонстрації самобутності китайської цивілізації ще п'ять тисяч років тому, коли європейська цивілізація «не доросла до рівня міської культури». Також Сюецінь підкреслив: вивчати китайську політичну історію західними методами є некоректно та злочинно, оскільки її сприйняття не входить «в коло розуміння західної людини». Будучи послідовним противником «вестернізації політичних інститутів», Сюецінь звернув увагу на існування окцидентального та орієнтального наукових підходів, які, своєю чергою, поділяються на культурно-історичну та ідеологічну групи дослідників .

Цікаво, що Лі Сюецінь свого часу навчався в Університеті Циньхуа під науковим керівництвом визначного китайського політичного філософа та аналітика Цзіня Юеліня (1895–1984). У його ключовій праці «Теорія знання» (1984) було висловлено ідею про перманентну експліцитність політичного знання. Цзінь Юелінь пояснював свою ідею постійною належністю людини до сфери політичного, котра виражається в повсякденній ідеологічній обробці, агітаційних заходах (йшлося про часи «Культурної революції» в КНР), отриманні новин через засоби масової інформації та освітні заклади. Крім того, людина все своє життя проводить в системі владно-управлінських відносин, бо режим патріархальної родини передбачає підпорядкування волі батька. Це означає, що людина не може існувати без політичного самоосмислення, котре, своєю чергою, породжує нові форми політичного побуту. Основною формою такого буденного політичного побуту Юелінь вважав звичаєве право. Юелінь дивився на політичну антропологію як на співтовариство вчених, що сфокусовані навколо таких програмних проблематик: Політизація звичаєвого права – сутність цієї дослідницької школи, за Юелінем, визначається логічною послідовністю морально-етичних норм, котра призводить їхню еволюцію до рівня політизації та перетворює внутрішньо-родові стосунки на джерело політогенезу; теоцентричність («дао-центричність» у термінології Юеліня) політики – сутність цієї дослідницької школи полягає в дослідженні політичної

життєдіяльності людства через призму сакралізації громадських організацій, спілок, об'єднань.

Сюецінь, своєю чергою, наголошує на примордіальній давності китайської політичної культури та стверджує існування китайської «політичної цивілізації», завдання якої історично полягало в закріпленні влади китайського народу над сусідніми «неосвіченими кочівницькими спільнотами». До складу останніх зараховуються не лише традиційні племена хунну, сяньбійців, киданів, чжурчженів, монголів, але й населення Японії («переселенці з Піднебесної імперії»). При цьому Сюецінь класифікує китайських антропологів за критерієм їхнього ставлення до кочівників.

Крім Л. Сюеціня та Ц. Юеліня, найбільше серед сучасних політантропологів орієнтального спрямування до окцидентально-орієнтальної класифікації політичних антропологів наблизився арабський вчений Талал Асад (прихильник постколоніальної школи Е. Саїда). Де-факто, він пропонує таку класифікацію політантропологів: дослідники, що вивчають наративи репрезентації політичної культури всередині історичного процесу; дослідники патерналізації інституційних відносин та умов політичної життєдіяльності культурної структури; дослідники культурних основ політичної економії; дослідники політичної культури як результату імпліцитної взаємодії між ідеологічною суперструктурою та соціально-класовою базою; дослідники політичних структур як форм моральної самосвідомості етносу, типів маніпулювання світоглядом населення і протистояння цьому маніпулюванню .

Програмну для пострадянської антропології працю написав лєнінградський професор Л.Є. Куббель («Нариси потестарно-політичної етнографії», 1988), де ототожнив «соціалістичну» політичну етнографію та «капіталістичну» політичну антропологію, а також зазначив виключне становище марксистської методології у системі названих студій. Його підхід базувався на семіотизації політичної життєдіяльності. В історії політичної антропології Куббель виділяє: 1) імпліцитний етап (XVIII ст. – 1940 р.), що характеризувався антропологічними ідеями в політико-філософських творах Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса, Л. Моргана, Г. Мейна, Р. Лаві, Л. Гумпловича,

Ф. Оппенгеймера; конститутивний етап (1940–1959 рр.), що розпочався після публікації монографій «Нуери» та «Політична організація ануаків Англо-Єгипетського Судану» Е.Е. Евансом-Прічардом та завершився офіційним введенням терміна «політична антропологія» в науковий обіг Д. Істоном; сучасність (після 1959 р.), що характеризується зрощенням структуралізму та функціоналізму, завдяки зусиллям Д. Істона та британських соціальних антропологів, а також суспільно-просторовою диференціацією перцепції політики.

У сучасній політичній антропології семіотика, як вчення про системи та структури символів/знаків, сприймається як рефлексивна перцепція політичних традицій. Про це писав ще Д. Істон. Так чи інакше, останнє узагальнююче видання з політантропології, за редакцією Г. Видри і Б. Томассена, вказує, що політика є репрезентативною формою соціальної дійсності. Вона вимагає перформативності, драматичності, театральності. Поза драмою політика не знаходить свого вияву. Ось чому політичні технології та принципи політичного менеджменту завжди вимагають грамотної режисури. Будь-які політичні технології, зокрема проведення державного перевороту чи організація колоніальної інвазії, аргументація культурної / економічної / імперіалістичної експансії, вимагають інформаційної підтримки з боку масмедіа та продуманої інструкції політичних дій (сценарного плану).

Аналіз сучасної літератури доводить, що проблема класифікації політичних антропологів у межах дослідницьких груп і шкіл досі не зрушила з того місця, на яке її поставили праці Е. Еванса-Прічарда, К. Лефора, Ж. Баландьє, В. Тьорнера, Т. Асада, Л. Куббеля та Лі Сюеціня.

Першим наголосив на потребі розробки нової класифікації політико-антропологічних шкіл Д. Куртц у монографії «Політична антропологія: парадигми і влада» (2001). Б. Томассен і Г. Видра також підкреслюють, що політико-антропологічні студії потребують систематизації та класифікації, але їхня пропозиція ґрунтується виключно на тематичному принципі, сформульованому Ж. Баландьє і Т. Асадом. Користуючись авторитетним підтвердженням існування окцидентального та орієнтального світоглядів (чи

краще «комплексів світогляду») в монографіях Й. Морріса, Г. Видри та Я. Аарта Шолте, статтях Т. Асада, С. Дхакала і С. Сінгха, ми пропонуємо власну класифікацію політико-антропологічних наукових груп та шкіл. Її створення дасть змогу уніфікувати викладання політантропології за певним стандартом, продемонструє єдність предметного поля політико-антропологічних студій, що, безумовно, сприятиме подальшій інституціоналізації політичної антропології як політологічного вчення.

Принципи класифікації, запропоновані нами, виходять з історії розвитку політичної антропології та враховують описані вище досягнення провідних вчених. Однак ми пропонуємо використовувати тематичний принцип класифікації лише для визначення шкіл політантропологів, тоді як дослідницькі групи вважаємо доцільним класифікувати саме за регіональним принципом. Історію політичної антропології вважаємо за доцільне поділяти на імпліцитний та експліцитний періоди (за Е. Евансом-Прічардом), а її еволюцію протягом ХХ ст. правильним розділити на несеміотичні та семіотичні школи (за У. Еко та В. Тьорнером).

Сучасна політична антропологія складається з двох теоретико-методологічних та ідейно-світоглядних вимірів: окцидентального та орієнтального. Оскільки предметом політичної антропології виступає «політична традиція», в центрі обох дослідницьких вимірів знаходиться саме вона. Доцільно припустити та визначити варіативність перцепції обома вимірами предмета політантропології:

- окцидентальна перцепція: політична традиція як генетичний тип політичної організації, детермінований економічно;
- орієнтальна перцепція: політична традиція як генетична форма політичного буття, детермінована географічно.

Отже, сутність визначення та диференціації двох вимірів політантропології вбачається в дихотомії детермінізмів (економічного та географічного), що, на думку Я.А. Шольте, Л. Морліно, Й. Морріса та послідовників концепції глобалізму, домінує на полі протистояння цивілізацій у сучасній системі міжнародних відносин.

Окцидентальний вимір поліантропології передбачає прикладне проектування політичної та управлінської дійсності, оскільки його науковим маркером є поняття універсалізму. Окциденталісти досліджують політичні традиції локальних спільнот із метою пошуку універсальї політичного життя та, відповідно, проектування єдиної «правильної» (однополярної) політичної дійсності задля встановлення ефективного інституційного адміністрування та формування одного всесвітнього політико-правового поля, придатного для глобальної економіки та інновацій у фінансово-економічних відносинах. Окциденталісти завжди спрямовані на реалізацію політичних інтересів через категорію «прибуток». Відповідно, політичний ресурс в окцидентальному вимірі поліантропології розглядається через призму фетишизації прибутку (конкретніше, через призму економічної експансії). Ось чому головною парадигмою окцидентального виміру поліантропології є економічний детермінізм («економізм»). Для окциденталістів економікополітичний інтерес творить державність.

Орієнтальний вимір поліантропології передбачає прикладне прогнозування політичної та управлінської дійсності, оскільки його науковим маркером є поняття примордіалізму. Орієнталісти досліджують політичні традиції локальних спільнот із метою пошуку відмінностей політичного життя та, відповідно, прогнозування внутрішніх та зовнішніх політичних процесів багатополлярної політичної дійсності задля збереження цивілізаційного та культурного плюралізму в світі, контролю національних держав над внутрішніми ринками. Орієнталісти завжди спрямовані на реалізацію територіально-просторових політичних інтересів. Навіть західні автори-політологи й історики часто звинувачували «східні деспотії» в схильності до територіальної експансії, в той час як радянські вчені-марксистки ставили категорію «територія» в центр так званого «азіатського типу виробництва». Відповідно, політичний ресурс в орієнтальному вимірі поліантропології розглядається через призму фетишизації території (конкретніше, через призму територіальної експансії). Ось чому головною парадигмою орієнтального виміру

політантропології є географічний детермінізм («геопросторовість»). Для орієнталістів державність перманентно продукує геополітичний інтерес.

Окцидентальне розуміння політичних традицій – конструктивістське, тоді як орієнтальне осмислення політичних традицій здебільшого примордіальне. Саме за допомогою опозиції «універсалізм-конструктивізм / локалізм-примордіалізм» доцільно розмежовувати два виміри політантропології.

Окцидентальний вимір політантропології складається з наведених нижче дослідницьких груп та наукових шкіл.

Панамериканська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах американської історичної школи Ф. Боаса. До її складу входять: Школа політичного поля (психологічна) (Рональд Франклін Інглхарт, Роберт Аксельрод, Елізабет Мертц, Саллі Фальк Мур, Маршал Саллінз, Пола Рабінов, Мартін Різебротт); Школа прикладного аналізу поведінки (біхевіористська) (Едварда Люттвак, Роберт Карнейро, Адам Пшеворський); Школа антропології влади (енергетична) (Джессіка Грінберг, Іван Шелені, Роберт Гордон, Маргарет Леві, Амартія Сена, Джессіка Віннегар).

Ібероамериканська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах мексиканської школи окциденталізму Е. О'Гормана. До її складу входять: Школа іберійської інтеграції (традицій іберизму) (Рауль Альмендраль, Роберто Агадейра Унгер); Школа паніспанізму (традицій протидії американізму) (Мігель Саенс, Летиція Баррера Лопес); Школа прямої демократії (традицій референдуму) (Леслі Гілл, Ернандо де Сото, Альберто Абадьє, Сесилія Кастаньйо Коллада).

Британська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах структурно-функціональної школи Б. Малиновського. До її складу входять: Школа структурного функціоналізму (Манчестерська) (Фредерік Джордж Бейлі, Норман Лонг, Брюс Капферер, Таєр Скуддер, Річард Вербнер, Дуглас Вайт, Моріс Годельє); Школа ортодоксального структуралізму (Оксфордська) (Морган Кларк, Томас Кузінс, Рідхі Кашап, Сузанна Ольшевська, Олівер Оуен); Школа символізму (Кембриджська) (Йен Метью Морріс, Джонатан Спенсер, Гаральд Видра, Бйорн Томассен, Агнесса Горват, Саймон

Колеман, Арпад Шаколчі, Гастінгс Доннан); Школа глобальної модернізації (Лондонсько-Варвікська) (Ентоні Сміт, Яна Аарт Шольте, Джоанна Каїм-Керт).

Континентальна (європейська) політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах школи досліджень політичної культури Г. Алмонда та С. Верби і враховує символічні засади політичної семіотики У. Еко та В. Тьорнера. До її складу входять: Школа ранньодержавного проектування (Генрі Классен, Габріель Де Анна, Сун Хогболе); Школа демократизації адміністрування і традицій соціальної політики (Леонардо Морліно, Дірк Берг-Шлоссер, Тібо Бонкур, Ральф Шатковський, Пьотр Анджеєвський, Адам Ярош); Школа культурної політики (Яна Аврелія, Маргарита Будита-Будзинська, Катажина Концка, Юстина Кайта, Міхала Лончикова).

Французька політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах школи структуралізму К. Леві-Стросса. До її складу входять: Школа індивідуалізму (постструктуралістська) (Шарлі Галібер, Жан-Поль Дюпуа, Ентоні Ставріанакіс, Монік Жоді-Балліні, Янніка Жаффре, Марк Абелес); Школа інтеракціонізму та адаптації (неомарксистська) (Моріс Годельє, Джорджіо Блундо, Леонора Ле Кьон).

Південно-африканська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах школи інституціональної демократії У. ван Бек. До її складу входять: Школа досліджень трансформації (стеленбоська) (Дітер Фукс, Ганс-Дітер Клінгеман, Едельтруа Роллер, Йозеф Вонг, Лоренс Вайтхед); Школа досліджень політичної економії (Лоренцо Фіорамонті, Джон Комаров, Джен Комарова, Род Алленс).

Орієнтальний вимір політичної антропології складається з таких наведених нижче дослідницьких груп та наукових шкіл.

Китайська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах Цзіня Юеліня та Лі Сюеціня, що визначаються протистоянням північних і південних територій у політичній історії людства та системним географічно-ресурсним детермінізмом. До її складу входить Школа меритократичних студій (Ю Сі, Фенхганг Янг, Янг Тінгжонг, Лі Ї).

Пострадянська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах етногеографічної теорії Л. Гумільова та потестарно-політичної етнографії Л. Куббеля. До її складу входять: Школа неоевразійства (Михайло Маслін, Андрій Іванов, Ігор Іонов, Борис Єрасов); Школа політичної етнології (Віктор Бочаров, Валерій Тишков, Микола Крадін, Тетяна Щепанська, Валерій Лєдяєв, Юрій Мурзін, Олена Петрушенко).

Ісламська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах істинної орієнтальності, пропагованої Е. Саїдом, на противагу нон-релятивізму окцидентальної науки. До її складу входять: Школа суннітського політичного традиціоналізму (панарабська) (Талал Асад, Сулейман Халаф, Серхат Ваніка); Школа шийтського політичного традиціоналізму (тегеранська) (Насер Факухі, Ахмад Надері, Ебрахім Фаяз, Хамід Хеї Гайдарі, Сара Мазінані Шаріаті, Саїд Ахмад Фірузабаді, Юсефалі Абазарі, Хамід Аблаллахіан, Муса Анбарі, Тагі Азад-Армакі).

Індійська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах історіософії Дж. Неру. Детальне вивчення індійської політантропології дає виокремити дві школи: Школа культурно-географічної детермінації політики (Чакраверті Махаян, Міташрі Срівастава, Шівані Чандел, Пратікша Баксі, Радхіка Говіндражан); Школа соціально-географічної детермінації політики (Пракаш Ранжан Мондал, Індрані Чатопадхаяя, Манож Сінгх, Радж Мітра).

Панафриканська політична антропологія, що базується на теоретико-методологічних засадах негритянської виключності, сформульованих політологами В. Дюбуа, Е.-Ф.-Д. Сезером, Л.С. Сенгором, Л.Г. Дамасом, Дж. Ньєрере. До її складу входить Школа негритюду (Налм Акбар, Оскар Барбарін, Самюель Бізлі, Фає Белгрейв, Ненсі Бойд-Франклін, Аманішакете Ані).

Запропонована нами класифікація, як бачимо, якісно відрізняється від усіх попередніх підходів. По-перше, вона звертає особливу увагу на регіональне районування та детермінує цим районуванням еволюцію конкретної дослідницької групи. По-друге, в центрі нашої класифікації знаходиться принцип відмінності теоретико-методологічних підходів. Незважаючи на те, що

політична антропологія вивчає конкретну проблематику (політичну традицію в її генетичній еволюції та історичній перманентності), світова наукова практика демонструє відмінність дослідницьких підходів та її тлумачень. Для прикладу, політична традиція має абсолютно різні пояснення в панамериканській та панафриканській політичних антропологіях. Однак ці пояснення в панамериканській політантропології близькі дефініціям британської та французької політантропологій, а пояснення панафриканської політантропології наближаються до дефініцій китайської та пострадянської. Ось чому ми зараховуємо американських, британських, південноафриканських, європейських учених до виміру окцидентальної політичної антропології, у той час як між китайськими, африканськими, ісламськими, пострадянськими дослідниками простежується чіткий орієнталістичний взаємозв'язок. Якщо перші є «чистими» інституціоналістами, то другим притаманний структуральний інституціоналізм (частіше, однак, прийнято говорити про непорушний структуралізм орієнталістів). Якщо політантропологи-окциденталісти досліджують політичну традицію як джерело універсалізації політичної практики (за принципом схожості та перцепції), то політантропологи-орієнталісти вивчають політичні традиції для пошуку локальностей – несхожості. Одні спрямовані на єдність відмінностей, другі сфокусовані навколо дискурсу парадигмальності відмінностей. Це – ключова різниця між обома вимірами, що не дає змоги об'єднати їх.

Разом із тим обидва виміри інституційні за власною суттю, що робить їх надзвичайно подібними змістовно. Вивчення неформальних практик у середовищі китайської меритократичної школи політичних антропологів практично відсутнє, хоча займає провідне положення в студіях шкіл шийтського політичного традиціоналізму та панафриканського негритюду. Втім, більшість наукових шкіл орієнтального виміру політантропології характеризуються інституціоналізацією політичних традицій, що проявляється в дослідженні рецепції традицій на прикладах політичних інститутів та організацій.

Цікавим прикладом є дослідження племінних політичних структур, запропоноване сучасними представниками школи пострадянської політичної

етнології. Будь-яка інтеракція людей, на думку adeptів цієї школи, зводиться до формування і творення політики. Тут простежується не лише чіткий зв'язок між пострадянською школою політичної етнології та французькими антропологами-постструктуралістами, але і вплив американської школи політичного поля. Де-факто, якщо сприйняти дефініцію «політичного поля» як «типового та органічного політичного інституту» чи навіть «головного політичного інституту», про що пише американський політантрополог Інглхарт, то будь-яка форма політичного дослідження буде зведена до інституційної теорії в розумінні Д. Істона. Незважаючи на підкреслений публічно-управлінський інституціоналізм власних наукових розробок, від «істонізації» політичної антропології застерігають сучасні китайські вчені Ю Сі та Фенхганг Янг. Ця діалектична суперечливість супроводжує політичну антропологію від самого початку її наукового існування та, на наше глибоке переконання, може бути вирішена лише шляхом інтеграції описаних окцидентального та орієнтального вимірів.

Левенець Ю. Політична антропологія як парадигма політико-філософської рефлексії / Соціогуманітарні проблеми людини. № 4. 2010. С. 129–142.

Як поняття і явище політична антропологія досить поліфонічна. Свого визнання і статусу наукового напрямку вона спочатку набуває у зарубіжній політології. Проте конституюванню її як окремої галузі політичних знань передували істотні зрушення в системі так званої “антропологічної рефлексії”. Предметом останньої традиційно були не лише проблеми світоглядно-психологічних станів людини, а й людської першооснови у світобудові взагалі. Антропологічна методологія, тобто специфіка антропологічного підходу до суспільного буття ґрунтується на пріоритетних цінностях людської індивідуальності порівняно з іншими чинниками – природними, соціальними чи космічними детермінаціями. При цьому не йдеться про субстанційну першість людського як такого. Сутність проблематики полягає у каузальності взаємодії, коли, як відомо, наслідок може виступати і як причина. Перефразовуючи видатного мислителя доби раннього Відродження М. Кузанського, сутність антропологічного світогляду можна визначити за допомогою принципу *causa sui*, тобто людини як самодетермінуючої сутності. На відміну від явищ природи, які визначаються дією зовнішніх чинників, людина сама визначає свої цілі у житті і досягає мети за допомогою засобів, які, знову ж таки, обирає на свій смак та розсуд. Отже, можна говорити про наявність антропологічної парадигми як філософського принципу політичного буття, що диктує необхідність розуміння людського начала у соціальному часі та просторі як творчої одиниці. Згідно з останньою вона бере на себе відповідальність за свої вчинки і дії, а не покладає її на зовнішні обставини.

Витоки рефлексивного антропологізму фахівці вбачають у творах тих мислителів, які намагалися досягнути реальність людського, зумовленою самою людиною, а не Богом, природою чи суспільством. Істотний внесок у розробку антропологічної проблематики зробили Сенека, Паскаль, Кант, Сковорода. У ХХ столітті цю традицію продовжили Шелер, Фуко, Бердяєв та ін.

Пройшовши шлях від філософського дискурсу до структуралізму, сучасна антропологія істотно розширила межі дослідницького поля. У сферу її рефлексії потрапляє й така специфічна сфера людської діяльності, як політика, де людська індивідуальність тісно взаємодіє з соціокультурними нормами, виробленими колективним досвідом поколінь та епох. Звідси такий важливий аспект політикоантропологічних досліджень, як морально-етичний зріз політичного дискурсу і політичної практики, про який частково йшлося у попередніх розділах. Проте політична антропологія не обмежується лише аналізом співвідношення політики і моралі – це лише один із її аспектів, який далеко не вичерпує її змісту. Політична антропологія заглиблюється в традиції політичних практик різних народів, аналізує технології політичних взаємодій різних політичних суб'єктів, а головне те, що вона створює принципово новий дискурс при дослідженні політичних реалій, дискурс, орієнтований на самоцінність та самодостатність первинності індивідуально-людського у політиці. Наголос на цих аспектах сприяв появі нового напрямку соціогуманітарного аналізу, який у західній політології утвердився у вигляді політичної антропології.

Слід сказати, що становлення політико-антропологічного напрямку відбувалося своєрідним способом. Спочатку його об'єктом виступав лише аналіз політичних процесів архаїчних суспільств і насамперед тих, що були колонізовані. Проте згодом її дослідницькі горизонти істотно розширилися і нині антропологія активно втручається у дослідження й модерних політичних інститутів та процесів. Щоправда, на відміну від класичної політології, яка орієнтується здебільшого на політику як соціальне явище, де провідне місце належить колективним організаціям та цінностям – соціумам, соціальним верствам, групам та класам, етносам та націям, у центрі політичної антропології знаходиться людина – носій політичних ідей, свідомості, етичних цінностей та поведінки.

Перш ніж перейти до суто наукових проблем політико-антропологічної рефлексії, необхідно зазначити, що її появі передувала своєрідна світоглядна революція свідомості, яка окреслила цивілізаційні межі цілих країн і народів, справивши відчутний вплив на їхню політичну історію та політичне буття

взагалі. Без цього політична антропологія як науковий напрям – продукт значно пізнішого інтелектуально-духовного виробництва – був би просто неможливим. Слід сказати, що цей процес, відомий під назвою “антропологізація” знань і культури загалом, триває й нині.

Звернення до людини як центру політичного світу зумовлений багатьма чинниками. Якщо говорити про соціокультурні підвалини цього процесу, то насамперед слід наголосити на ліберально-індивідуалістичних традиціях, витoki яких сягають часів первісного капіталізму, періоду ранніх буржуазних революцій, протестантської етики. У центрі цих процесів, попри їх зовні масові прояви, перебувала людська свобода як вища цінність і норма нового стилю життя, нової історичної формації.

Узагальнюючи внесок, що його зробила західноєвропейська цивілізація у скарбницю світової культури під кутом зору гуманістичних цінностей, то, напевне, найбільшим таким здобутком можна вважати відкриття людської індивідуальності як феномена, гідного не лише мистецької ідеалізації, а насамперед створення певних соціальних, політичних та правових засад для її самореалізації. Важливо наголосити на тому, що йдеться не про індивідуальність біологічного виду, а соціальну індивідуальність, що реалізує себе крізь призму свободи економічної, соціальної, духовної, зрештою, політичної. Це відкриття не було спонтанним і його не можна приписувати лише добі Відродження, хоча саме вона започаткувала цей процес “антропологічного повороту”, чи не найбільше зробивши задля цього в інтелектуальному плані. Але й античний ідеал естетичної гармонії духовного та тілесного, і римське приватне право, що стало в обороні особистих інтересів людини, і середньовічна університетська освіта включно з християнською схоластиком, яка відточувала логічну вправність мислення, – все це складові цього грандіозного явища, яким врешті-решт стало відкриття людської особистості як вищої цінності і мірила людського розвитку та історичного прогресу взагалі.

Таким чином, західноєвропейська антропологія мала своїм підґрунтям колосальний шар соціокультурного поступу, що втілювався у досягнення науки, мистецтва, політики і права.

Дещо іншою виявилася генеза східноєвропейської цивілізації при всій умовності такого поділу, але об'єктивно, і це слід визнати, він існує хоча б на рівні конфесійних, ментальних та культурних чинників. Тут не варто у черговий раз нарікати на неприхильність історичної долі, бодай у вигляді того ж таки деструктивно-трагічного монголо-татарського панування, яке сприяло розмежуванню європейського тіла цивілізації на його західний та східний сегменти. Справа ж, на наш погляд, полягає і в тому, що східноєвропейські народи надто довго зберігали у своїй геоекономічній системі доволі архаїчні елементи соціальних відносин, де головною умовою виступав не індивід – власник, вільний інтелектуал, найманий працівник чи безробітний, а колективний суб'єкт – спочатку родина та громада, а потім – соціальна група, верства, клас тощо, межі між якими завжди були досить відчутними і майже кастовими.

Отже, порівняно з європейськими соціокультурними традиціями, заснованими на цінностях індивідуальної свободи, що стали, зрештою, підоймою європейської антропології як явища ширшого, аніж тільки суспільно-історичної, філософської чи політичної рефлексії, східноєвропейські і, зокрема, українські традиції засновані переважно на соціетальних, тобто групових або колективних цінностях: родини, громади, класу та етносу. Такі відмінності глибинного порядку не залишаються осторонь і щодо їх виявів у сфері інтелектуального дискурсу. Якщо європейська філософська та політична думка, починаючи з ХУІ–ХУІІ століть, переймається здебільшого проблемами свободи соціуму, а в ній насамперед йдеться про свободу людини, то вітчизняна, як історична, так і політикофілософська традиція, за рідкісним винятком, рухається переважно у межах або ж соціальної, або ж національної ідеологій, де особистості відводиться другорядна роль. А якщо така особистість дійсно з'являється, то, або ж у вигляді рефлексуючого на моральні теми політичного мислителя, або ж відданого справі соціуму чи нації індивіда, переважно жертвовного чи героїчного плану. Отже, є підстави говорити про дві фундаментальні парадигми світоглядно-політичного порядку, які істотно вплинули на формування політико-ідеологічного дискурсу. Це, з одного боку, парадигма, яку ми визначаємо як «антропологічну», оскільки

її центром є людина та людська свобода. А, з другого, йдеться про парадигму “колективістську”, яка диференціюється на “соціоцентричні” та “націоцентричні” напрями в межах цієї парадигми, де пріоритетом виступає не індивід та його свобода, а класова або національна солідарність.

Зрозуміло, що окреслені нами відмінності не абсолютні, а відносні. Адже західноєвропейська цивілізація також не була позбавлена соціетальних утопій, доктрин та ідеологем, так само як і східноєвропейська і, зокрема, українська не була позбавлена певних антропологічних проявів та нахилів філософсько-історичного та політичного мислення. Але різниця полягає у тому, що на теренах західноєвропейської цивілізації, зрештою, перемогли цінності індивідуальної свободи, тобто ліберальної демократії у різних її проявах, тоді як на східноєвропейських, у тому числі й вітчизняних теренах, навпаки, домінуючими стали цінності корпоративного колективізму, не суть важливо під якими гаслами і прапорами, соціалістичними, комуністичними, фашистськими чи націоналістичними. На Заході ж, попри те що саме тут зародилися й набули ідеологічного оформлення колективістські теорії і вчення, такі як утопічний соціалізм, марксизм, фашизм тощо, зрештою, перемогли ліберально-демократичні орієнтири, тобто ті, метою яких була людська свобода як умова і колективної свободи, тоді як на Сході домінуючими виявилися протилежні політичні цінності, а саме – колективної свободи, крізь призму якої розглядалася свобода індивіда. Такі відмінності в структурах політичної ментальності та парадигмального мислення й зумовили, на наш погляд, різні напрями розвитку політико-антропологічних систем на Заході та Сході європейської цивілізації.

Щоб переконатися у цьому, розглянемо конкретніше становлення та розвиток політичної антропології як напряму політичної науки в її історичному контексті. Актуальність такого аналізу диктується необхідністю враховувати ту обставину, що на сьогодні, як було зазначено, наука все ще знаходиться під впливом “антропологізації”. Як одна із головних парадигм європейського мислення, вона стала визначальною не лише для філософії, а й значною мірою й природознавства. Останнє досить активно оперує поняттям “антропний принцип”, з позицій якого розглядається чимало проблем світоглядного порядку,

порушуваних сучасним розвитком природознавства і техніки. Антропологізація ж соціально-гуманітарних знань значною мірою була спричинена необхідністю подолання відчуження людини і таких макросистем, як суспільство, держава, пошуком джерел матеріального та духовного прогресу, оскільки авторитарні та жорстко централізовані системи вичерпали свій ресурс суспільного розвитку. Звідси перманентні війни та революції, що супроводжувалися тотальним нищенням народів, соціальних верств і класів, що точилися протягом майже останніх півтисячі років і досягли свого апогею у XX столітті, похмурым символом якого стали: Голодомор, Голокост та геноцид. Ці явища, як ніколи, загострили проблематику цінності та сенсу людського життя. Саме у XX столітті вчені та філософи заговорили про “антропологічну катастрофу” як одну із політичних домінант цього століття. Антропологічному поворотові сприяли також і глобальні техногенні катастрофи, які також ставали й катастрофами великих мас людей, тобто знову ж таки антропологічними катастрофами.

Що ж до проникнення антропологічного підходу в політику, то насамперед слід говорити про місце та роль людини за умов різних політичних систем – авторитарно-тоталітарних, де вона зводиться до функції “гвинтика”, та ліберально-демократичних, де кожна конкретна людина постає автономним суб’єктом. У першому випадку діє принцип жорсткого детермінізму, тоді як у другому – каузальності.

Появі політичної антропології передувало те, що антропологічні ідеї на світоглядному рівні уже тривалий період часу розвивалися у надрах філософських, теологічних та соціальних знань. Політична антропологія, стаючи своєрідною квінтесенцією інтелектуального поступу, лише загострила ці світоглядні уявлення та концепції здебільшого елітарного порядку до рівня їх масової свідомості, адже політика, апелюючи до кожного, назовні виявляє себе як «ефект маси», що не збігається із сумою його складових.

Звичайно, різні напрями антропологічних знань істотно різняться між собою не лише предметом, а й методами досліджень. Так, наприклад, культурна антропологія зосереджує свої зусилля насамперед на ціннісних та онтологічних засадах людської діяльності, визначаючи контекст взаємодії людини та культури

через символізм форм останньої. Теологічна антропологія дає нам розуміння людини з позицій креативної сутності Бога, тобто як істоти, що втілює божественну мудрість і промисел у повсякденному житті суспільства і людини. Але й та, й інша антропологічні рефлексії мають вихід і на політичну практику, адже актуально сформульоване завдання людини може викликати масовий релігійний (протестантизм) чи національно-визвольний рух (етноренесанс) у суспільному житті, стаючи ідеологічною основою фундаментальних соціальних змін, які здатні трансформувати обличчя і статус цілих держав та націй.

Політична антропологія стоїть на точці зору життя людини і прагне обґрунтувати закономірності становлення і функціонування влади у суспільстві завдяки політичній участі як особливої форми людського життя і діяльності, причому форми, що узгоджується з характеристиками буття даного народу, його менталітетом, адже, крім політики, існують й інші форми репрезентації влади у соціумі: мораль, право, традиції.

Теологічна антропологія також стоїть на точці зору самоцінності людського буття, обґрунтовуючи його вічність та незмінність, даровані Богом. Всяке втручання в це буття вважається гріхом, а саме життя її зводиться до поклоніння буттю як божественному творінню. Влада буття, переконують теологи, це влада Бога. Сучасна теологічна антропологія значно гуманізувала людське життя, а філософські устремління сучасної теології ґрунтуються на засадах плюралізму, а не монізму, як це було раніше, і в цьому великий антропологічний смисл теології. Гуманізуючи гріхопадіння людини, вона вважає, що оскільки в центрі і на вершині земного життя стоїть людина, то все соціальне треба влаштувати так, аби ця людина відчула Бога. Влаштовуючи соціальний світ людей, влада мусить увесь час думати про Бога як вседержителя, не забуваючи його щоденну присутність у світі. Зрештою, сутність людини вбачається сучасною теологічною антропологією в тому, що вона стає партнером Бога і розуміння її поза Богом неможливе.

Якщо порівняти завдання і цілі політичної й теологічної антропологій щодо сутності людини, то для політичної антропології важливим є момент, коли людина відкриває в собі Бога. А це означає, що застосовуючи владу у формі

політики до консолідації людей у цивілізоване суспільство, вона повинна не руйнувати власного буття, а стати виразником його розвитку, руху в космосі і світі. Там – людина партнер у Бога. Тут – вона має стати партнером власної долі.

Щодо політичної та філософської антропології, то їх співвідношення будується не на світоглядних, а методологічних засадах. За визначенням Б. Маркова, філософська антропологія опрацьовує найважливішу предметну сферу суцього, де людина посідає центральне місце. Вона розкриває в людині людське, доводить його значущість в нашому жорстокому світі боротьби за виживання. Для цього вона виходить з уявлень про людину не у її ідеалізованих образах, а із реалістичного визнання її бажань, котрі вважаються окремими моралістами чимось низьким і незначним. Вона має показати реальну людину, знищивши міф про неї. Для вирішення своїх завдань філософська антропологія застосовує величезний дослідницький арсенал філософської науки. Так само як і філософія в цілому, філософська антропологія, зокрема, прагне систематизувати знання про людину, але не диктувати ніяких абсолютних принципів її буття. Навпаки, виходячи із становища людини у світі, вона порушує питання про смисл її існування, покладаючи його в проекції гуманістичних норм і цінностей, які коригують жорстокість боротьби за існування у формі співчуття, партнерства, братерської любові до ближнього. У вирішенні цього питання вона прагне розкрити, як людина продукує і продукувала людське у самій собі, як вона стала творцем і творінням власної культури.

Яким же чином пов'язані між собою політична і філософська антропології? По-перше, цей взаємозв'язок ґрунтується у пошуку форм єдності людини та світу, зокрема, світу політичного буття. Якщо філософська антропологія, розглядаючи природу людського, постачає для політичної антропології певну методологічну базу, то остання збагачує її висновки, аргументацію і доведення своїми знаннями про сутність і форми політичного. Природа політичного є однією із суттєвих характеристик людського як такого.

По-друге, цінність взаємозв'язку політичної і філософської антропології полягає ще й в тому, що він виступає своєрідним застереженням як раціоналізації політичної, так і ідеологізації філософської антропологій. Знання, які одержують

ці дві галузі антропології, є продуктом діяльності людини, яка освоює власне буття. Тому спосіб одержання антропологічного знання не лише об'єднує ці дві дисципліни, а й орієнтує їх на розкриття пізнання як форми життя людини.

Про антропологічний зміст політики можна говорити і в контексті її як явища культури, що тим чи іншим чином взаємодіє з іншими проявами людської духовності і які за своєю сутністю є проявами індивідуальної креативності людського індивіда. Поряд з наукою, філософією та мистецтвом, які завжди мали мають виразне індивідуальне обличчя, з одного боку, та релігією, правом і мораллю, з другого, які є уособленням колективного досвіду, політика, скоріше за все, посідає проміжне місце. Політик – це завжди яскрава, але насамперед – сильна особистість, правила життя і поведінки, ідеали й переконання якої стають нормами й принципами життя багатьох. Щоб досягти цього ефекту, людина повинна мати яскраві індивідуальні особливості, прийнятні для так званої референтної групи, стиль якої прагнуть наслідувати, а її саму підтримувати. Але для політика й цього замало. Повинна існувати суспільна атмосфера, яка формує попит на таку особистість, отже, сприяє появі конкуренції політичних суб'єктів як особистостей, що на практиці краще вдається демократичним режимам, аніж тоталітарним, де особистість як така нівельована до рівня середньостатистичної маси.

Разом з тим, не лише індивідуальний стиль або почерк вирізняє людину політика, а й її здатність бути «своїм» для маси далеких і чужих людей. Цей ефект досягається здатністю такої особистості оволодіти кодами колективної культури, які інтегрують суспільство в певну колективність за релігійними переконаннями, морально-етичними принципами та поняттями щодо справедливості, які кодифіковані у нормах права. Таким чином, рисою політика стає здатність до спілкування символічними засобами, виробленими культурою даного народу, але таким чином, щоб вони підкреслювали, а не нівелювали індивідуальність політика. Ось чому якості такої особистості не можна звести ні до рівня знань, ні до вміння бути лише актором і подобатися всім.

В умовах цивілізації людина і всі її форми самоздійснення набувають принципово нових, гуманітарних функцій, суть яких полягає в забезпеченні

власного виживання на принципах співіснування з усім живим, що її оточує, а також з оточуючим природним і соціальним середовищем. Саме функція співіснування людини у світі з різноманітними предметами культури, з оточуючою природою породжує гуманітарний аспект її життя, усвідомлення людського, тобто духовного виміру, зумовленого органічним взаємозв'язком з культурою і соціумом.

Гуманітарна необхідність конституювання політичної антропології у спеціальну галузь антропологічного знання впливає із зазначеного принципу співіснування людини з оточуючим її природним і соціальним середовищем. Вона забезпечує розуміння нероздільності вирішення конкретних політологічних проблем від вивчення самого суб'єкта пізнання, умов його життя і діяльності. Особливо це важливо при створенні спеціальних технологій організації політичного життя відповідних суб'єктів при прийнятті політичних рішень. Гуманітаризація вітчизняної політології зумовлюється також і рядом інших факторів: 1) посиленням ролі політологічних знань в процесі переходу нашої країни від моделі виживання нації до моделі стабільного розвитку; 2) відмовою від старої технології здійснення політичного курсу за принципом спроб і помилок і переходом до науково вивіреної, всебічно і антропологічно обгрунтованої стратегії; 3) встановленням тісного взаємозв'язку політології з іншими гуманітарними науками, особливо філософією, культурологією, соціологією тощо; 4) Формуванням світоглядного характеру політологічних дисциплін, який би зумовлював, довершував їх результати як такі, що мають не лише прикладне, а й фундаментальне значення для життя людини.

Розглядаючи попередньо розуміння вітчизняними політологами сутність політики, ми з'ясували, що переважна більшість із них розглядає її як сферу колективної участі, виходячи як з базових – соціоцентричних засад. Ігнорування індивідуальної складової політичного процесу у рамках досліджень, як класичної, так і сучасної політології призводить до перетворення окремих політиків на “коновалів історії” (В. Ільїн), а політологів у ортодоксальних раціоналістів, які переконані у справедливості гегелівської тези: “якщо дійсність не узгоджується з теорією, то тим гірше для дійсності”.

Брак політичного антропоцентризму, що став своєрідною ахіллесовою п'ятою вітчизняного, як історичного, так і політичного дискурсу, призвів до того, що серед розмаїття традиційних систем-парадигм, про які йшлося попередньо, властивими для нас стали ті, які, якщо й не ігнорували повністю людський чинник, то принаймні не надавали йому належного значення. Чи не тому ліберальнодемократична ідеологія, що сформувалася у річищі класичного лібералізму як парадигми на Заході, так, по суті, ніколи й не стала керівною і політико творчою на наших теренах?

Якщо політика є сферою безпосередньої практики завдяки прямій участі її суб'єктів у розв'язанні конкретних проблем життя, а політологія – теорія цієї практики, то політична антропологія може розглядатися як концепція індивідуальної участі у колективному процесі творення влади і користування нею. Крім цього, її цікавлять й такі аспекти політичного буття, як технологія політичної поведінки електоральних груп, чий вибір здійснюється на альтернативній основі, контроль за владою тощо.

Конституювання політичної антропології в принципово нову галузь антропологічних знань зумовлюється не лише потребами гуманітарної необхідності розвитку самої політології, а й внаслідок процесів диференціації традиційної загальної антропології. На сьогодні виникли і сформувались такі підсистеми антропологічних знань, про які вже йшлося, як: теологічна, філософська, культурна, етнічна, соціальна та епістемологічна антропології. Кожна з них претендує на своє цілісне бачення людини, виходячи із свого предмета дослідження. Політична антропологія, виходячи із політологічних напрацювань щодо розкриття природи політичного у життєдіяльності людей, здійснює своє осягнення людини, яке складається у відносно самостійну підсистему людинознавства. Цим самим вона не лише уточнює предмет дослідження політології, а й збагачує загальну антропологію.

Розкриття взаємозв'язку людини і політики має на меті дати розуміння місця та ролі людини в пізнанні та практичному перетворенні політичної дійсності. Суть цього розуміння полягає у розкритті активної ролі людини як суб'єкта-творця політичної реальності. Воно не завжди може вкладатись в

існуючу буденну схему національного світогляду даного народу, який одночасно відображає і вдосконалює наявну політичну доктрину. Але нагальні завдання сьогодення у формуванні власного політичного простору вимагають активізувати пошуки шляхів становлення саме такого світорозуміння, яке б і відображало, і вдосконалювало політичну реальність.

Вирішення цієї проблеми лежить у площині всебічної і ґрунтовної розробки антропологічної проблематики, яка сьогодні має стати важливим підґрунтям, світоглядною основою для наших громадян, політиків і державних діячів, особливо для молодшої політичної еліти України. Цей світоглядний вакуум, у якому ми сьогодні опинились, має бути заповнений чіткими знаннями співвідношення загально світоглядних та індивідуально-життєвих характеристик політичного буття народу. А у цьому світогляді український громадянин має виглядати як такий, що репрезентує своїм індивідуальним життям загальнонаціональну сутність свого народу, залишаючись при цьому самодостатньою, суверенною і автономною особистістю. Тому політична антропологія як гносеологія політології та епістемологія застосування політологічних знань у процесі життєдіяльності громадян має створити у суспільній свідомості та свідомості наших громадян атмосферу впевненості у своїх силах, сприяти підйому їх настрою у пошуку перспектив сенсу власного життя.

Виходячи із сказаного, можна окреслити головні проблеми політичної антропології для становлення і розвитку сучасної вітчизняної політико-антропологічної думки - це проблема концептуального світовідношення і світорозуміння громадян та проблема їх життєвої і політичної позиції; проблема подолання традиційного і ще не подоланого відчуження індивіда і влади; проблема репрезентації владою не лише загальних, а й соціально-групових, корпоративних, а головне - особистих інтересів людини.

Об'єктом усіх наявних сьогодні антропологій, в тому числі й політичної, є людина у всьому багатстві її соціальних та духовно-інтелектуальних проявів. В цьому ніхто з дослідників не сумнівається, але коли мова заходить про визначення свого аспекту дослідження, його предмета, то тут виникає безліч

різноманітних точок зору, часом зовсім протилежних. У цьому легко переконатися, звернувшись до поглядів стосовно місця та ролі політичної антропології в системі антропологічних знань.

Так, В. Ільїн вважає, що предметом політичної антропології є процес перетворення суспільства із мети людини у засіб її життя: “Цінності і пріоритети політичної антропології концентруються у її фундаментальному принципі “не людина для суспільства, а суспільство для людини”. Інший дослідник А. Логунов, розглядаючи міфологічні вияви сучасної політики, приходить до висновку про необхідність створення політичної антропології, яка б систематизувала наші уявлення відносно компоненти політичного чинника у життєдіяльності людини: “Дана тема може стати початком серйозних роздумів про людську компоненту політичного, саме про те, що найменш повно і яскраво представлено у сучасній політологічній літературі”.

На наш погляд, щоб здійснити своєрідний “антропологічний оберт” у нашій політичній свідомості, нам необхідно вийти за межі розуміння політики як суто соціального феномена і перейнятися розумінням політики як креативної характеристики людського буття. Тобто, зрозуміти сутність політичного не лише як традицію, а й як проект, що підлягає здійсненню не кимось або чимось, а конкретною людиною. Це дозволить задіяти мотиви та інтереси людини, які, зрештою, рухають історію, як творчої істоти в політичному світі, а не розглядати її виключно у контексті макросоціальних процесів і тенденцій, в яких людина губиться, стає анонімною, хайдеггерівським “das Man”. Тоді й політичні цілі, мета і засоби будуть відповідними до людських, індивідуальних потенцій, а не “політичних армій”, що їх доводиться мобілізувати на “історичні звершення”, очолюваних “культовою особою”.

Завдяки антропологізації політичної рефлексії відкриваються нові горизонти осягнення людського як особистісного, а людське розглядається як загально визнане і таке, що набуло норми і значення суспільної легітимності. Ця проблема нині хвилює й представників західної політичної антропології. Серед таких горизонтів - аналіз умов та закономірностей трансформації креативних потенцій політика у політичну владу. Адже влада є атрибутом людської істоти,

яка реалізується по-різному у родині, колективі, спільноті і державі. Політика є однією зі сфер, де індивідуальність набуває характеристик публічності, і в демократичному суспільстві важливо знати, що спонукає людину до цього.

Зазначена трансформація завжди мала місце у минулому, але вона майже не контролювалася суспільством, оскільки визначальними чинниками залишалися звичаї і традиції, які сприяли закріпленню інституту династичного права на політичну владу або ж підконтрольність формального волевиявлення з боку тоталітарного режиму. Авторитарний, а тим більше тоталітарний режим не припускають соціального контролю за владою» оскільки політика відчужується від суспільства та людини і стає власністю диктатора або корпоративної групи, не підконтрольної з боку суспільства. І лише демократичний режим, сформований на самодостатній особистості, дає право і можливість такого контролю, що природним чином підвищує вимоги до політичного лідерства як суспільного і водночас особистісного феномена в політиці.

Для розкриття власного змісту політична антропологія застосовує такі підходи до об'єкта і предмета свого дослідження: цивілізаційний, аксіологічний, культурологічний та соціологічний. Визначальним тут є цивілізаційний підхід. Суть його полягає у тому, щоб розглядати процес трансформації влади у політику як такий, що відбувається не в неухильному нарощуванні сили влади, поступальний характер якого визначається через опозиції “нижче-вище”, “гірше-краще”, а в тому, щоб кожна людина в процесі самовизначення і самоствердження відтворила ці опозиції влади для себе заново, “відкрила їх для себе поновому, збагатила їх чимось своїм власним, національним і тільки притаманним їй екзистенційним досвідом, утвердила в них інваріантні структури цінностей загальнолюдського характеру”.

При формулюванні принципів політичної антропології ми повинні враховувати ту обставину, що будь-які антропологічні концепції завжди в чомусь єдині і взаємопов'язані. Це означає, що об'єкт політичної антропології є багатоаспектним не лише тому, що має нескінченну множину своїх якостей, а й завдяки своїй конкретній змістовності, індивідуальній визначеності. Саме ця

обставина, завдяки розвитку культури, приводить до внутрішньої предметної диференціації антропологічного знання, котра зберігає за собою його змістовну взаємозумовленість, і, отже, своєрідну єдність. Політична антропологія, розкриваючи природу політичного в житті людини, тим самим доповнює антропологічні знання новими даними.

Другий принцип – принцип гуманізму (антропоцентризму). Суть його полягає у спрямованості досліджень політичної антропології на саму людину у її відношенні до світу власного життя і до самої себе, до свого буття. Іншими словами, дослідники мають виходити з таких методологічних вимог: сенс людського буття має стати сенсом існування влади у соціумі; сила влади полягає не у всевладді сили; політика є способом репрезентації владного буття людини у суспільстві.

До поняттєво-категорійної системи політичної антропології слід віднести ті, які відбивають специфіку взаємодії індивіда і соціуму в контексті політичної практики та політичних відносини. Такими, на наш погляд, у першу чергу є: людина політична, політичний клас, політична система, соціально-політична структура суспільства, влада, політична боротьба, політичне лідерство, політична свідомість, моральність політики, морально-психологічні чинники у політиці тощо.

Процес становлення людини як політичної істоти передбачає використання цілого ряду категорій соціально-філософського змісту, які можуть сприяти поглибленню політико-антропологічних досліджень, а саме: опредмечення – розпредмечення, засвоєння – відчуження, оволодіння – привласнення тощо. Сюди ж відносяться такі категорії, як публічність політичної діяльності, психологія і етика політики, політична позиція і диспозиція, політична поведінка та політична тактика і стратегія. Таким чином, політична антропологія охоплює як буттєвоекзистенційний, так і феноменологічний аспекти політичного життя людини, яке складається з її психо-ментальних, соціально-статусних та поведінкових характеристик. Спираючись на понятійну основу категорійності як системи, політична антропологія застосовує і цілий ряд понять, які характеризують ті чи інші сторони політичної дії, спрямованої на

прикінцевий політичний ефект, наприклад, перемоги у політичній боротьбі на виборах за електоральну базу. До таких понять можна віднести: поняття політичної активності, політичної ініціативи, політичного іміджу, політичної технології, політичних настроїв та уподобань, політичних інтересів та оцінок, політичних традицій.

Розробляючи зміст і структуру політичної антропології, ми свідомо не зосереджуємо увагу на відмінностях різних антропологічних концепцій (вони, безперечно, є), а намагаємось відшукати їх взаємодоповнюваність. При цьому використовуємо прагнення авторів цих концепцій для політико-антропологічного обґрунтування природи і сутності людини.

Свого часу, на зламі XIX–XX століть, Ф. Ніцше увів до філософського аналізу поняття «воля до влади», де самоствердження людини через владу розглядається як глибинний стан людської природи, що нібито у такий спосіб реалізує свою людську сутність. Біологізація людського чинника у його політичному аспекті, без огляду на ті механізми, що їх протягом тисячоліть виробила людська цивілізація та культура, на наш погляд, не виправдовує себе, оскільки рано чи пізно стає підґрунтям для появи ультра радикальних течій в політиці, заснованих на культі сили. Цьому сприяє, зокрема, те, що апеляція до глибинних інстинктів природи пробуджує в людині її стадні, а не індивідуальні інстинкти. Недивно, що на цьому ґрунті виникають антропологічні теорії, які експлуатують у людині не її соціально-етичні якості, а насамперед біосоціальні, де переважають колективні або масові механізми контролю соціальності над індивідуальністю. Саме на цих засадах засновані расово-антропологічні та расово-етнічні теорії і концепції, які не витримали випробування часом і були засуджені як такі, котрі інстинкти ставлять вище за моральність, етику і духовність.

Отже, як видно з усього, політична антропологія є не лише концепцією обґрунтування первинності індивідуального начала у політиці, на яку спираються світоглядно-політичні системи лібералізму, демократії, частково навіть анархізму та деякі інші. В генезі політичної антропології можна виокремити й ті напрями, які, а) намагалися звести сутність людського до

вітальних характеристик як основи імморалізму; б) для обґрунтування самої антропології у політиці використати теоретичні засади еволюційної теорії, присвяченої світові природи, а не людського суспільства.

Разом з тим необхідно вказати й іншу тенденцію, яка під впливом марксизму проникла в антропологію – тенденцію до “соціологізації” людини, тобто тотального зведення її сутності до соціального буття, що загрожувало поглиненням людини соціумом. Такий підхід був тим небезпечним, що ставав зручним засобом звинувачення людини в антисоціальних намірах та діях, якщо такі мали не лише кримінальну, а й політичну спрямованість. Іншими словами, політична антропологія, заснована на вульгарно соціологізаторських ідеях, у руках авторитарно-тоталітарної влади ставала зручним засобом розправи над людиною, керуючись виключно політичними мотивами, такими, наприклад, як сумнозвісний принцип “політичної доцільності”. Ось чому актуальність утвердження сучасного антропологічного підходу щодо політики зумовлена необхідністю подолання в людині не лише біологізаторських, а й соціологізаторських підходів. Не можна сьогодні однозначно погодитись з тим, що сутність людини полягає у сукупності її суспільних відносин. Сутність людини полягає не в цьому, а в тому, що вона виражає в собі, згідно з твердженням М. Шелера, єдність світового буття.

З погляду політичної антропології, сутність людини лежить у ній самій, у її індивідуальному тілесному бутті, її здібності та здатності творити суспільне і особисте життя, утверджувати свої зв’язки у світі, змінювати їх з власної волі і бажання, вибирати краще і ліпше життя. Звідси випливає висновок, а саме, що головним завданням політичної антропології є розвиток основ, підґрунтя для окреслення меж застосування влади і політики у власному житті людини. Ігнорування висновків політичної антропології відкриває шлях до безмежних експериментів над людською свободою, використання її для будь-яких абсурдних цілей та ідей, які розглядають людину лише як засіб, а не як “ціль саму по собі” (І. Кант). У цьому відношенні ХХ століття продемонструвало більш ніж переконливі докази того, що робиться не лише із людиною, а й суспільствами та державами, які не знаходять адекватного розуміння та застосування

кантівському антропологічному постулатові. Рано чи пізно ті суспільства, держави і країни, на службі яких перебувають соціальні чи національні міфи, в системі яких не знаходиться місця автономній волі людини як особистості, втрачають потенціал динамічного розвитку, потрапляють у стан економічної та соціальної стагнації й морально-психологічної депресії. Рано чи пізно такі системи переживають кризи, з яких є лише один вихід – змінити суспільно-політичну парадигму розвитку, в основі якої – зростання ресурсів людської свободи. Зрештою, цивілізаційний поступ людства – від первіснообщинного ладу, рабовласництва й феодалізму до різних стадій капіталізму з антропологічного погляду можна характеризувати як розвиток у напрямі збільшення меж і можливостей людської свободи.

В політичній антропології розкривається складність політичної структури розвитку людства взагалі і вхід даного народу у світовий політичний простір, обґрунтовується цілісність тенденцій, які організують політичне життя громадянського суспільства. Зрештою, саме в політичній антропології застосовується інтегративний підхід до вивчення політичних явищ, процесів та інститутів. Політична економія, політична соціологія та психологія, культура й філософія знаходять у політичній антропології своє узагальнене вираження. Якщо філософська антропологія дає нам знання про загальні закони буття людини в універсумі, а культурна і теологічна – про екзистенційні цінності людського життя, то політична антропологія розкриває зміст, характер і тенденції його практичного здійснення.

Політична антропологія має стати тим бар'єром, який стримуватиме безцеремонне втручання у життя людей, політичний суб'єктивізм та свавілля. Цей час прийшов. Епоха цивілізації ставить перед нами саме таке завдання і примушує нас до створення політичної антропології. Вона покликана встановити виникнення політики не просто із виробництва, його потреб чи із фізичної сили вождів, харизматичної аури політичних лідерів, а із самого ходу, процесу життя людини.

Як видно з усього, в основі політичної антропології лежить індивідуальноціннісний підхід, крізь призму якого досліджуються ті чи інші

явища суспільнополітичного життя. І хоча політична антропологія як окремий напрям політичної науки конституювався відносно пізно, а саме – на межі ХІХ–ХХ століть, проте політичне мислення та політична культура, засновані на антропологічних засадах, з’явилися досить давно, справивши відчутний вплив на формування західноєвропейського політичного дискурсу. Тією чи іншою мірою антропологічні ідеї озвучувалися й вітчизняними політичними мислителями та діячами, проте вони ніколи не були домінуючими в системі національного політико-культурного етосу. Щоб пересвідчитися в цьому, доцільно окремо розглянути особливості вітчизняного політико-антропологічного дискурсу на прикладі вже відомих нам політичних мислителів, які тією чи іншою мірою торкалися цієї проблематики.

РАСИ І РАСОВА КЛАСИФІКАЦІЯ. Поняття раси. У повсякденном у житті у вічі впадають фізичні (тілесні) відмінності між людьми. Немає і не може бути у світі двох абсолютно однакових людей, навіть близнюки мають ледь помітні відмінності. Наука, що вивчає варіації фізичних типів людей, відома під назвою антропологія (від двох гр. слів: *anthropos* — людина та *logos* — вчення, наука). Особливо помітні зовнішні антропологічні відмінності (фізичні, тілесні) — колір шкіри, волосся і очей, зріст і пропорції тіла, форма лицевої частини черепа, волосатість тіла і обличчя і т.ін. Антропологія вивчає ці фізичні відмінності між людьми, що сформувалися в ході історичних процесів у різноманітних природно-географічних умовах.

Поділ і групування людей за цими зовнішніми та деякими внутрішніми ознаками прийнято називати расовою класифікацією людства. Походження терміна "раса" точно не встановлено. Можливо, він походить від арабського *ras* — голова, корінь, початок. Допускають, що слово походить від італійського *razza* — плем'я. У нинішньому розумінні слово *razza* вжито в 1684 р. французьким вченим Франсуа Берньє.

При групуванні людей у раси антропологі використовують і внутрішні расові показники, зокрема такі, як групи крові, пальцеві узорі, зубні випуклості і т. ін. Тому нині при вивченні расових відмінностей все частіше використовують висновки генетики (від давньогрецького слова *genos* — рід, походження) — науки про закони спадковості і мінливості живих організмів, зокрема антропогенетики — генетики людини.

Усі расові відмінності мають груповий характер, повністю проявляються лише при їх зіставленні з іншими аналогічними групами. Водночас вони завжди спадкові, передаються від батьків до дітей протягом багатьох поколінь, але ніколи не відігравали і не відіграють жодної ролі у визначенні історичних та етнокультурних процесів. Більшість расових ознак набувалася шляхом природного добору і пристосуванням до природного середовища, шляхом мутації, в результаті генетично-автоматичних процесів і дрейфу генів.

Сучасна антропологія зводить формування расових ознак до трьох основних факторів — пристосування до природно-географічних умов, відносної

ізоляції та змішання расових ознак. Немає сумніву, що основні расові ознаки негроїдів і австралоїдів сформувалися в умовах жаркого і вологого клімату з посиленою сонячною радіацією. Це сприяло появі темної пігментації, товстих губ, широких ніздрів, а, можливо, і кучерявості.

Монголоїдні ознаки склались у степах і напівпустелях Східної і Центральної Азії з їх сильними вітровими і піщаними бурями, сухим континентальним кліматом з різкими добовими і сезонними перепадами температур. Такі умови вплинули на формування вузькуватого розрізу очей, епікантуса, смаглявої з жовтуватим відтінком шкіри, вузького чи середньої ширини носа, що слабо виступає над обличчям, і т.ін.

Умови поясності помірного клімату Європи значною мірою вплинули на складання основних ознак європеїдної раси — від світлих до темних відтінків шкіри, очей і волосся, від тонких до середньої повноти губ, виразного носа з вузькими ніздрями і т.ін.

З часів пізнього палеоліту і мезоліту значення пристосування до природно-географічних умов постійно спадало, господарський розвиток та наростаючі міграції населення сприяли змішанню расових ознак, що зумовило складання контактних і локальних рас та антропологічних типів. Особливо швидко цей процес йшов у XVI ст., коли європеїди колонізували Америку, Австралію, Нову Зеландію і Південну Африку та насильно переселили до Америки значні групи негроїдів. Цей процес посилювався з кінця XIX ст., коли соціально-політичні чинники зумовили наростання міграцій і змішання расових ознак. Значну роль у расогенезі відіграла і відносна ізоляція, що сприяла закріпленню расових відмінностей за малими ізольованими ендегамними групами, в яких расові ознаки передавалися по спадковості. Механізм дії відносної ізоляції добре проявився при заселенні Америки і Австралії, що привів до зникнення групи крові "А" у індіанців, а дрейф генів привів до збільшення частки австралійців з групою крові "А".

Усі набуті і успадковані расові ознаки закріплювалися за людськими популяціями та групам и близьких популяцій. Схожість за спадковими фізичними ознаками свідчить про спільність походження чи генетичну

спорідненість расових і етнічних рис. Тому дані антропології важливі при вирішенні проблем етногенезу і етнічної історії народів. Оскільки групова та індивідуальна змінності расових ознак не збігаються, то раси не є простою сукупністю індивідів. Радше вони є сукупностями популяцій, тобто територіальними спільнотами людей з переважаючими внутрішніми шлюбними зв'язками впродовж багатьох поколінь. Спадковий характер і наявність географічного ареалу поширення — дві необхідні умови, щоб зовнішні фізичні ознаки людей могли вважатися расовими. Отже, раси є внутрішньовидовими категоріями біологічного виду *Homo sapiens*. Це дає підстави говорити, що формування расових ознак відбувалось у процесі антропогенезу і етногенезу.

Проблема формування рас (расогенез) пов'язана як з природно-географічним простором, так і з історичним часом. Тому в теорії сучасного расогенезу склалися два напрямки — поліцентризм і моноцентризм. Прихильники поліцентризму вважають, що формування расових ознак йшло понад 1 млн років у кількох центрах Європи, Африки і Азії, що китайським, африканським, яванським і європейським викопним людям (*Homo erectus* — людина прямостояча) були вже притаманні расові ознаки відповідних монголоїдної, негроїдної, австралоїдної і європеїдної рас. Це означає, що кожна з сучасних рас мусить походити від різних видів викопних людей, тобто расогенез дає кілька самостійних ліній формування сучасних рас (теорія полігенізму).

Прихильники моноцентризму вважають, що процес расогенезу йшов уже в людей сучасного біологічного виду (40-16 тис. р. до н. е.) у широкому регіоні Середземномор'я з прилеглими областями Південної і Східної Африки та Західної Азії. Отже, формування расових ознак почалось і завершилось у людей сучасного біологічного виду, тобто всі сучасні раси походять від одного виду викопних чи вже сформованих людей (теорія моногенізму). Вони допускають, що у часи неоліту існували два центри расоутворення — східний (Східна і Південно-Східна Азія) і західний (Південно-Східна Африка, Південно-Західна Азія і Південна Європа). Згодом різні популяції людей розселилися на

величезних просторах Землі і під дією основних расоутворюючих факторів сформувалася сучасна расова мозаїка людства.

Зміни антропологічних ознак відбуваються дуже повільно, а тому раси характеризуються значною генетичною обумовленістю і стійкістю. При цьому вони не визначають біологічної природи людського організму, а лише проявляються в ряді групових ознак. Хоча раси складаються на основі популяцій, все ж вони пов'язані з ареальними спільнотами соціального характеру, що поєднує расогенез з етнічною історією і етногенезом. Очевидно, найдавніші племена були однорідними не лише за етнічним складом, а й за расовою належністю. Згодом вони розселялися на все більших просторах, змішувалися з іншими расовими і етнічними популяціями. Тому нині расові ознаки етносів однорідні лише на рівні великих рас. На цьому рівні українці, як і всі інші сучасні європейські етноси, належать до європеїдної великої раси.

Расові ознаки почали формуватися ще у людей *Homo erectus* (людина прямостояча) майже одночасно з формуванням основних ознак членороздільної мови, тобто задовго до складання етнічних спільнот. Але мови свого кінцевого звукового і структурного оформлення досягли лише з появою *Homo sapiens* (людина розумна). Це означає, що первісні ареали мовних сімей сформувалися значно пізніше, ніж вогнища і ареали расових ознак. У формування мовних сімей втягувалися носії різних расових ознак, а тому часто мовні сім'ї не збігаються з расами. Наприклад, монголоїди якути і тувинці та європеїди азербайджанці і турки розмовляють тюркськими мовами.

Водночас із найдавніших часів йшло постійне змішування расових ознак. Історія людства засвідчує, що "чистих" рас не існує, а лише виділяються великі, менші і малі групи людей з усталеними фізичними характеристиками. Залежно від рівня впису антропологічних особливостей виділяються так і групи людей: великі раси, підраси (малі раси), локальні раси, контактні (перехідні і змішані) раси, антропологічні типи. Всі вони визначаються за допомогою комплексу фізичних ознак: пропорції й тіла, довжини і ширини черепа, форм носа і обличчя, відтінків кольору шкіри, волосся, очей, форм волосся, розвитку третинного волоссяного покриву, форм зубів, узорів на пальцях, груп крові, даних про гени і

т.ін. Водночас французький фізіолог Ж. Лескі та інші європейські фізіологи уже з 50-х років в XX ст. почали розрізняти й фізіологічні відмінності між расами. Вони підмітили, що в організмі кожної раси — різний вміст хімічних елементів. Так, у негроїдів більше калію і міді та менше хлору і натрію, ніж у європеїдів. Біохімічний аналіз африканського етносу засвідчує, що за цими показниками вони ближчі до європеїдів, ніж до негроїдів.

Загалом расові ознаки мають груповий характер, передаються по спадковості як на індивідуальному, так на груповому рівнях. Усе це дає підстави говорити, що раси — пов'язані щільністю походження стійкі біологічно та історично сформовані на певних територіях групи людей, котрі характеризуються спільними спадковими морфологічними і фізіологічними ознаками.

Антропологія засвідчує, що всі сучасні люди належать до одного виду *Homo sapiens*, а всі раси походять від одного чи кількох близьких видів викопних людей. Про це свідчать і процеси метисації, що підтверджують абсолютну повноцінність нащадків під расово змішаних шлюбів. Концепції расової неповноцінності - твердження про "вищі" і "нижчі" раси — безпідставні, мають не науковий, а політичний характер.

У сучасній антропології використовують дві класифікації людських рас — морфологічну і популяційно-генетичну. Загальноприйнятою є морфологічна класифікація рас, що, спираючись на успадковувані зовнішні ознаки, виділяє монголоїдну (азіатсько-американську), європеїдну (євразійську), негро-австралоїдну (екваторіальну) великі раси. Нині більшість дослідників екваторіальну расу поділяють на дві самостійні — негроїдну (африканську) і австралоїдну (океанійську). Виділення чотирьох великих рас є найбільш обґрунтованим і виправданим.

Негроїдна (африканська) велика раса. Поширена вона в Африці і характеризується сильно пігментованою темно-коричневою шкірою, чорним кучерявим волоссям, карими і чорними очима, слабо і середньо розвинутим третинним волоссяним покривом, помірно виступаючими вилицями, середньою сплюсненістю лица, виступаючими щелепами (прогнатизм), широким носом і

товстими губами. Негроїдні риси найповніше виражені у населення, яке проживає південніше пустелі Сахари і відоме під загальною назвою "негри". У складі великої негроїдної раси виділяються раси другого порядку (підраси чи малі раси): негрська, негрільська, бушмено-готентотська.

Негрська підраса характеризується середнім і вище середнього зростом, довгими нижніми кінцівками, тонким тулубом та всіма ознаками негроїдної раси. Найтипівішими представниками негрської підраси є такі африканські етноси: бамбари, волофи, герери, зулуси, йоруби, коси, малави, серери, суахіли, сути та ін.

Негрільська (центральноафриканська чи пігмейська) підраса поширена у тропічних лісах басейну р. Конго. Назва пігмеїв походить від гр. слова *πίγμαjos* — великий, як кулак. Вона характеризується низьким зростом (середня висота тіла у чоловіків — 142-145 см, у найвищих — 150 см), темно-світлуватим відтінком шкіри, вираженим прогнатизмом, широким ротом з нетовстими губами, доволі сильним волосяним покривом на лиці та загальними негроїдними рисами. Найтипівішими представниками пігмеїв є такі малочисленні африканські етноси: аки, бінги, бібайї, гієлли, ефи, канги та інші.

Бушмено-готентотська (південноафриканська) підраса поширена на півдні Африки. Її представники характеризуються малим зростом, надмірною кучерявістю волосся, певними монголоїдними ознаками (жовтуватий відтінок шкіри, дещо плоскувате нице зі зморшкуватою шкірою, наявність епікантуса). Середній зріст чоловіків - 150 м. Найтипівішими представниками південноафриканської підраси є малочисельні етноси: бушмени (кунги, конги, кхома, онпкуруаї, сарави, тваї) та готентоти (кваді, наої, камаоранн, корокваї). Готентоти відрізняються від бушменів лише довгими черепами.

Австралоїдна (океанійська) велика раса. Вона поширена на просторах Південно-Східної і Східної Азії. Для її представників характерні темна шкіра, широкий ніс, товсті губи (цим вони наближаються до негроїдів), кучеряве хвилясте волосся, сильно розітнутий третинний волосяний покрив, середньо виражений прогнатизм. У межах великої австралоїдної раси спостерігаються і

перепади расових ознак, що дало підстави виділити п'ять підрас: австралійську, ведоїдну, папуасько-меланелійську, негритоську і айнську.

До *австралійської підраси* належало понад 400 племінних етносів Австралії, в кожному з яких налічувалося від 100 до 1000 чоловік. Вони характеризуються середнім і вище середнього зростом, темно-коричневим відтінком шкіри, низьким ширеним носом, вираженими надбрівними дугами, середньої повноти губами, наявністю прогнатизму, сильно вираженим третинним волосяним покривом та чорним хвилясто-кучерявим волоссям.

Недоїдка підраса, назва якої походить від тамільського слова педан — мисливець. Вона характеризується загальними рисами австралоїдів. Крім того, їх характеризує малий зріст, виражені надбрівні дуги, помітний прогнатизм, помірна ширина носа, чорне хвилясто-кучеряве волосся і слабо виражений волосяний покрив на лиці. Ведоїдні расові ознаки, крім ведів Шрі-Ланки, поширені і в дравідійських етносів: мундів, бхилівв, сеноїв, кубів, лубів та ряду племінних етносів Індонезії.

Папуасько-меланезійська підраса, крім загальних австралоїдних ознак, характеризується кучерявістю волосся (як у негроїдів), темно-коричневим відтінком шкіри, потовщеними губами, помітним прогнатизмом і низьким зростом. Для папуасів ще характерний ніс з горбинкою і цим вони відрізняються від меланезійців. Папуасько-меланезійська підраса поширена в Східній Індонезії, Іріан-Джайї, Папуа — Новій Гвінеї, Меланезії.

Пегритоська підраса, назва якої походить від іспанського слова negro — маленький негр, близька до папуасько-меланелійської, але характеризується нижчим зростом (середній зріст чоловіка — 148 см, середній зріст жінки — 138 см). Негріто проживають у внутрішніх районах о. Нової Гвінеї, на Андамацьких островах, на крайній півночі Філіппін, у тропіках Таїланду. Типовими представниками негритоської підраси є також семанги Малайзії.

Айнська підраса займає проміжне місце між австралоїдами і монголоїдами, характеризується темно-світлуватим відтінком шкіри, сильно розвинутим третинним волосяним покривом, широким носом та дещо плоскуватим лицем,

чорним кучерявим волоссям, наявністю епікантуса та спадистим лобом. Айни проживають на о. Хокайдо.

Європеїдна (євразійська) велика раса. Вона характеризується хвилясто-кучерявим чи прямим м'яким волоссям, від світлих до темних відтінків шкіри і волосся, від світло-сірих, голубих, зеленуватих до карих і чорних очей, сильно розвинутим третинним волоссяним покривом, слабим чи помірним виступом вилиць, вузьким носом з високим переніссям, видовженим лицем, тонкими чи середньої повноти губами, середнім і вище середнього зростом. Європеїди формувалися в районах Південно - Західної Азії, Північної Африки та Південної, Центральної і Західної Європи, що знайшло відбиток у виділенні південноєвропейської, північноєвропейської і середньоєвропейської підрас.

Південноєвропейська (індосередземноморська) підраса характеризується довгоголовістю (доліхокефальністю), смаглявою шкірою, переважно темними очима, кучеряво-хвилястим і прямим м'яким, темним чи чорним волоссям, прямим довгим носом чи носом з горбинкою. Південні європеїди населяють величезні простори від Гібралтарської протоки до Індії, а тому в її складі виділяється ряд локальних рас (антропологічних типів):

— середземноморська локальна раса (араби, бербери, португальці, південні французи, італійці та ін.);

— індоафганська локальна раса (гіндустанці, пуштуни, лури, бахтіари та ін.);

— кавказька локальна раса (азербайджанці, лезгини, цахури, удини, абхазі, тати, талиші, грузини та ін.);

— адриатична (динарська) локальна раса (короткоголові греки, албанці та інші короткоголові етноси Балкан);

— передньоазіатська (вірменоїдна) локальна раса (вірмени та інші етноси Кавказу і Малої Азії);

— паміро-ферганська локальна раса (таджики, більшість узбеків та малочисельні етноси Паміру);

— каспійська локальна раса (туркмени, частина азербайджанців, цахурі та ін.).

Північноєвропейська (нордична) підраса характеризується середнім і вище середнього зростом, світлою шкірою, переважанням сірих і голубих очей, руським волоссям. У її складі виділяються дві локальні раси (антропологічні типи):

- північно-західна (атлантико-балтійська) локальна раса. До неї належить населення Великої Британії, Нідерландів, Північної Німеччини, Данії, Норвегії, Швеції, Литви, Латвії, Західної Фінляндії;

- північно-східна (біломоро-балтійська) локальна раса. Вона охоплює райони Північно-Східної Європи і характерна для північних росіян, карелів, вепсів, східних фіннів та естонців.

Середньоєвропейська підраса займає проміжне місце між південноєвропейською і північноєвропейською підрасами, характеризується короткоголовістю, середньою пігментацією шкіри, волосся і очей, м'яким хвилясто-кучерявим і прямим волоссям, середнім зростом і т. ін. У її складі виділяються три локальні раси:

— альпійська локальна раса (більшість населення Швейцарії, приальпійських районів Франції, Німеччини, Австрії та Чехії, Словаччини і північних районів Італії);

— центральноєвропейська локальна раса (населення східних частин Німеччини і Австрії, Угорщини, Румунії, Польщі, Пранобережної і Центральної України, Молдавії та західних частин Білорусії і Литви);

— східноєвропейська локальна раса (населення східних і центральних районів в Росії, росіяни Сибіру, Далекого Сходу, українці Східної України, білоруси Центральної і Східної Білорусії).

Монголоїдна (азіатсько-американська) велика раса. Характеризується вона прямим, тугим, темним волоссям, слабо розвиненим третинним волоссяним покривом, жовтуватим відтінком шкіри, карими і чорними очима, плоскуватим обличчям з вираженими вилицями, вузьким чи середньої ширини носом, низьким переніссям, наявністю епікантуса тощо. У їх складі виділяються чотири підраси: континентальна, арктична, тихоокеанська, американська.

Континентальна (азіатська) підраса характеризується послабленою пігментацією смагляво-жовтуватої шкіри, карими і чорними очима, прямим чорним тугим волоссям, широким плоским лицем, тонкими губами, вузьким розрізом очей, розвинутим епікантусом, слабо розвиненим третинним волосяним покриком. У її складі виділяються дві локальні раси:

— північноазіатська локальна раса, що представлена малочисельними етносами Сибіру (евенки, юкагіри, окремі групи бурятів, негідальці, ороки, окремі групи якутів та ін.) їм притаманні всі ознаки континентальної підраси, а крім того, вони характеризуються кремезною будовою тіла і плоским обличчям. Останнє створює ілюзію великого лица і масивної голови; — центральноазіатська локальна раса, до якої належать монголи, калмики, південні алтайці, більшість якутів і бурятів, тувинці та інші. Вони характеризуються всіма ознаками континентальної раси, а водночас їм властивий вузький розріз очей і виражений епікантус, смагляво-жовтувата шкіра, слабо виражений ніс, губи середньої повноти.

Тихоокеанська (східноазіатська) підраса, до якої належать корейці, північні і східні китайці, північні тибетці та ряд малочисельних етносів південного сходу Китаю. Вони характеризуються незначними домішками австралоїдних ознак (тому жовтувата шкіра має смагляву пігментацію), вузькуватим обличчям, вузьким розрізом очей, слабо вираженим епікантусом.

Арктична (ескімоська) підраса, до якої належать ескімоси, алеути та палеоазіатські етноси (юкагіри, нівхи, кети та ін.), характеризується невисоким зростом, кремезною будовою тіла, плоскуватим вилицюватим лицем, вузьким розрізом очей, вираженим епікантусом, прямим тугим волоссям, вузьким слабо вираженим носом, ледь помітною тенденцією до прогнатизму, великозубістю, відкладенням підшкірних жирів на обличчі та кінцівках і рядом фізіологічних особливостей жіночого організму.

Американська підраса, до якої належать індіанці Америки, характеризується середнім зростом, смагляво-червонуватим відтінком шкіри, прямим тугим чорним волоссям, карими або чорними очима, вузькуватим

розрізом очей, слабо вираженим епікантусом, вузьким продовгуватим обличчям, вираженим вузьким носом, європеїдним виразом обличчя.

Контактні раси. У зонах контактів великих рас, підрас і локальних расових типів під впливом різноманітних чинників завжди проходили процеси змішування антропологічних ознак. Змішування расових ознак продовжується вже багато тисячоліть і засвідчується наявністю контактних рас. Нині до них належить близько 30 % населення Землі. Залежно від часу і глибини міжрасових контактів, від їх пов'язаності з територіями, в контактних расах виділяють: перехідні та змішані раси.

Перехідні раси. Склались вони у давні часи і нині важко встановити, чи є вони результатом змішання двох рас, чи зберігають ті давні ознаки, які колись існували у великих рас до їх диференціації. У Європі міжрасові контакти йдуть принаймні 10-12 тис. років, у Африці і Азії — не менше 40-20 тис. років.

До перехідних контактних рас належать уральська, південносибірська, південноазіатська, полінезійсько-мікронезійська, ефіопська та південноіндійська.

Уральська (уральсько-лапоїдна) перехідна раса склалась у результаті контактів європеїдів і монголоїдів близько 10-7 тис. р. до н.е. У її формуванні взяли участь депігментовані елементи домашніх лапоїдів, які населяли територію між Уралом і р. Єнісеєм. Нині представники уральської перехідної раси населяють територію південного заходу Сибіру, крайньої півночі європейської частини Росії та Середнього Поволжя і Приуралля. Найтипівішими представниками цієї перехідної раси є ханти, мнісі, коміперм'яки, марійці, удмурти, окремі групи мордвинін. Для представників уральської перехідної раси характерна смаглява шкіра з ледь помітним жовтуватим відтінком, вузькуватий розріз карих чи чорних очей, слабо виражений епікантус, темне пряме чи хвилясте волосся, помірно розвинутий волосяний покрив, вузький кирпатий ніс з глибоким переніссям добре проступає на європеїдному обличчі.

Південносибірська (туринська) перехідна раса з перших століть н.е. формувалась між Південним Уралом і р. Єнісеєм, де проходили активні контакти

між монголоїдами і європеїдами. Найтипівішими представниками туранської перехідної раси є казахи і киргизи. У південносибірської перехідної раси переважають монголоїдні ознаки з широким лицем, вираженою короткоголовістю, вузькуватим розрізом очей. Південноазіатська (малайська) перехідна раса поширена у південних китайців, в'єтів (кінь), лао, кхмерів, більшості етносів Таїланду, М'янми, Індонезії, Філіппін та ін.

Південноазіатська перехідна раса поєднує риси монголоїдної і австралоїдної великих рас, а тому характеризується смагляво-оливковим відтінком шкіри, низьким лицем, відносно широким носом, потовщеними губами, темними відтінками очей і волосся.

Полінезійсько-мікронезійська перехідна раса займає проміжне місце між всіма великими расами. Їй притаманні ознаки трьох великих рас: смаглява шкіра, повнуваті губи, виражений ніс середньої повноти, хвилясто-кучеряве волосся, європеїдне, але більш масивне обличчя.

Південноіндійська (дравідійська) перехідна раса є проміжною між південними європеїдами та австралоїдами. Найвиразніше дравідійські расові ознаки проявляються у каннарів. Для них характерне вузьке видовжене обличчя, середньої повноти губи, помірно широкий ніс, що виділяється на обличчі, смагляво-коричнева шкіра, карі очі, чорне кучеряве волосся і т.ін.

Ефіопська перехідна раса займає проміжне місце між європеїдами і негроїдами. Зберігаючи темну пігментацію шкіри, карі і чорні очі, чорне кучеряве волосся негрської раси, вона характеризується європеїдним обличчям з вузьким виступаючим носом, середньої повноти губами, відсутністю прогнатизму і т.п. Найтипівішими представниками цієї перехідної раси є тиграї, тигри, амхари, гураги, сідами, ороми, опари, кунани, сомалійці та ін.

Змішані раси (расові типи). Сформувалися вони у процесі метисації як у давнину, так і у середні віки, новий і новітній час. У їх складі, залежно від рівня і часу змішання расових ознак, виділяються східноіндонезійська і центральноазіатська змішані раси, змішані расові типи Сибіру, змішані групи Східного і Західного Судану, антропологічні типи південноафриканських

кольорових, американських метисів, мулатів, самба та етнічні антропологічні типи японців, малагасійців та інших.

До східноіндонезійської змішаної раси належать такі малочисельні етноси Індонезії, Зондських і Молукських островів: атони, галели, лоінанги, макасаї, ретійці та інші. Східноазіатську змішану расу характеризує поєднання ознак монголоїдної і австралоїдної великих рас з переважанням останніх. Тому для неї характерна смагляво-темна шкіра, чорне кучеряве волосся, виступаючий широкуватий ніс, повні губи, вузькуватий розріз очей і т.п.

Центральноазіатські (паміро-ферганські) змішані расові групи характеризуються змішаними європеїдними ознаками з незначними монголоїдними домішками. Останні проявляються у певній короткоголовості, прямому чорному волоссі, вузькуватому розрізі очей. Типовими представниками паміро-ферганських антропологічних типів є частина таджиків, уйгури, салари, частина узбеків.

Змішані расові групи Сибіру сформувались у результаті змішування європеїдно-російських расових ознак з монголоїдними расовими ознаками малочисельних етносів Сибіру. Процес метисації, що йшов тут упродовж ХУП-ХХ ст., спричинив формування змішаних антропологічних груп якутян, коломчан, камчаданів, марковців, затундрови селян та ін.

Змішані расові групи Східного Судану поширені у середній і нижній течії р. Ніл та на територіях африканського Міжозер'я. Ці антропологічні групи утворилися в результаті змішування расових ознак південних європеїдів Північної Африки з носіями ознак Східної Африки. Інколи ці расові типи об'єднують спільною назвою "нілоти". Їх характеризують такі негрські ознаки: високий зріст (середній зріст 182 см), довгі нижні кінцівки, темний колір шкіри, чорне кучеряве волосся, чорні і карі очі. Європеїдні ознаки найвиразніше проявляються у вузькому обличчі, вузькому виступаючому носі, середньої повноти губах, відсутності прогнатизму і т.ін. Найтипівішими носіями цих расових ознак є дінки, шіллуки, нуери, бутутси, баїруї та ін.

Змішані антропологічні типи Західного Судану склались упродовж XI-XV ст. на межі південних європеїдів Північної Африки з негроїдами Сахари і

Гвінейського узбережжя. Вони характеризуються переважанням негроїдних ознак, зокрема: смагляво-темним відтінком шкіри, широким виступаючим носом, повними губами, чорним кучерявим волоссям, середнім і вище середнього зростом. Європеїдні ознаки проявляються в європеїдному овалі і виразі обличчя та окремих фізіологічних властивостях. Найвиразніше ці антропологічні ознаки проявляються у мандінгів, окремих груп фульбів та волофів.

Кольорові групи Південної Африки — це групи змішаного (метисованого) населення, яке сформувалось упродовж XVII-XIX ст. у результаті контактів європеїдів (бурів) з південноафриканцями. Виняткова більшість цього змішаного населення (кольорових) — позашлюбні нащадки бурів та негритьянок. Політика сегрегації сприяла ізоляції "кольорових" і закріпленню їх змішаних расових ознак.

Змішані антропологічні типи Америки склались у результаті змішування расових ознак індіанців з європеїдами і негроїдами та європеїдів з негроїдами. Серед них виділяються: метиси — нащадки від змішаних шлюбів індіанців з європеїдами; мулати — нащадки від змішаних негроїдно-європеїдних шлюбів; самба — нащадки від змішаних негроїдно-індіанських шлюбів.

Японський етнічний антропологічний тип характеризується переважанням східноазіатських рис з незначними домішками австралоїдних (айнських) антропологічних ознак. Відносна ізоляція островів сприяла закріпленню расових ознак на рівні японської етнічної популяції. Австралоїдні ознаки проявляються у смагльовому відтінку шкіри, доволі вираженому у носі, середній повноті губ, більш розвинутому, ніж у монголоїдів, третинному волосяному покриві.

Мальгашський етнічний антропологічний тип є перехідним між монголоїдами і австралоїдами. Антропологічний тип сформувався вже на о. Мадагаскар у результаті змішування переселенців з Індонезії і негроїдів Східної Африки. У центральній частині острова переважають давні елементи, для яких характерні світло-темнувата шкіра, ледь помітний прогнатизм або його

відсутність, наявний епікантус, менш кучеряве, ніж у негроїдів, волосся. На заході і на південном у заході негроїдні риси проявляються виразніше.

Популяційно-генетична класифікація рас. Вона спирається на вчення про еритроцити групи крові і білки сировотки, деталі будови зубів, узор на подушечках пальців рук і ніг, особливі лінії (борозни) на долонях і підошвах, смакові відчуття, види кольорової сліпоти та інші морфологічні, фізіологічні і біологічні особливості. Географічні простори виділених на цій основі рас не збігаються з ареалами поширення великих рас морфологічної класифікації.

Популяційно-генетична класифікація дає можливість поставити питання поділу людства на раси на генетичну основу, уточнити генетичні складові кожної з рас і навіть кожного з етносів — популяцій. Цим дана класифікація уточнює етногенез і етнічну історію етносів. Популяційно-генетична класифікація виділяє два великі расові стовбури: західний і східний. Одні учені, беручи до уваги волосняний покрив тіла і будову черепа, до західного стовбура зараховують європеїдну і екваторіальну (негроїдну і австралоїдну) великі раси, а до східного — монголоїдну велику расу. Інші, виходячи з особливостей будови зубів, узорів на подушечках пальців, властивостей сировотки крові, до західної (атлантико-середземноморської) раси включають негроїдів і європеїдів, а до східної — монголоїдів і австралоїдів.

Нині популяційно-генетична класифікація пропонує таке групування рас:

Східний (американсько-азійський) расовий стовбур

Американська гілка:

північноамериканська локальна раса; центрально-південноамериканська локальна раса.

Азіатська гілка:

південномонголоїдна локальна раса; східномонголоїдна локальна раса; арктична локальна раса; тибетська локальна раса; південноазійська локальна раса; південноіндійська локальна раса; уральська локальна раса.

Західний (євро-африканський) расовий стовбур

Європеїдна гілка:

балтійська (північноєвропейська) локальна раса; центральноевропейська (середньоєвропейська) локальна раса; середземноморська (південноєвропейська) локальна раса.

Негроїдна гілка:

південноіндська локальна раса; ефіопська локальна раса; негрська локальна раса; центральноафриканська локальна раса; південноафриканська локальна раса.

Австралоїдна гілка:

андамандська локальна раса; негритоська материкова локальна раса; негритоська філіппінська локальна раса; австралійська локальна раса; меланезійська локальна раса; тасманійська локальна раса; полінезійська локальна раса; айнська локальна раса.

Таким чином, популяційно-генетична класифікація виділяє чотири локальних рас, які об'єднує у п'ять гілок, що входять до складу двох расових стовбурів.

Лушагіна Т.В., Сінько В.В. Діалектика статі в структурі організації влади архаїчного соціуму/ Наукові праці. Політологія. Чорноморський державний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2018. Том 324, № 302. С. 23-26

Проблема гендерної детермінації влади є актуальною як для традиційних, так і для індустріальних суспільств. Питання взаємозв'язку влади і віку, влади і статі є важливим аспектом соціальності взагалі й політичної сфери зокрема. Ця норма суспільної поведінки з часом не зникла та домінує і нині у відносинах між представниками різних поколінь, різного віку, у тому числі й у політичній сфері. Яскравий приклад – Конгрес США та сучасна Японія. Актуальними залишаються такі питання як «ейджизм», «гендерна рівність», «гендерна демократія».

Проблеми політичної антропології, зокрема питання гендерної детермінації влади архаїчних суспільств в українській політичній науці залишається малодосліджуваним, а саме антропологічний підхід до розуміння влади використовує А. Кравець. Питання антропології влади досліджує В. Бочаров, гендерні аспекти влади архаїчного соціуму розкриває М. Крадін. Безпосередньо антропологію гендеру досліджує Н. Ксенофонтова. Проте, саме для української політичної науки питання антропологічного підходу до розуміння політики і влади залишається відкритим.

Мета дослідження – розкрити діалектику статі в структурі організації влади архаїчного соціуму.

Уявлення про взаємозв'язок влади та часу з суворою закономірністю простежується в різних соціумах. Вони виникли на ранніх етапах людської історії і є, таким чином, однією з характерних властивостей соціальності. Влада над часом виражалася в здатності індивідуальної волі визначити порядок речей зовнішнього середовища; ця здатність зростала з отриманням індивідом більш високого соціального статусу.

На думку В. Бочарова, існує залежність між соціальною ієрархією, владою і уявленнями про час, що сформувалися у свідомості людей на ранніх етапах становлення суспільства. З самого початку соціальна динаміка людини прирівнювалася нею до руху часу, зокрема, такий ритуал, як ініціація, що

стверджував отримання певного соціального статусу, слугував точкою для часового виміру.

Кореляція влади та віку сформувалася завдяки тому, що серед представників первісних суспільств старші члени соціуму користувалися беззаперечною повагою й авторитетом у молодших. Основою такого домінування був культ предків, адже померлі члени соціуму, за уявленнями архаїчної людини, мали надприродні можливості впливати на долю своїх нащадків, а свою волю вони трансливали через старших, найбільш шанованих членів суспільства.

Важливою складовою механізму владних відносин у традиційному суспільстві є діалектика статі, оскільки наукові доробки антропологів та етнографів свідчать про суттєву різницю ролей у суспільстві залежно від статевих ознак.

Науковець М. Крадін зазначає, що гендерна детермінація була пов'язана з перерозподілом суспільних ролей у традиційних суспільних системах, де чоловіки виконували військові політичні та соціальні функції, а життя жінки обмежувалося сферою родини. При цьому ступінь та форми нерівності варіювалися в різних культурах за рахунок різних чинників: культурних, релігійних, соціальних, економічних тощо.

У первісному колективі влада була визначена за ознакою статі, оскільки в примітивному соціумі всі провідні, як зовнішні (переважно військові та пошук нових територій), так і внутрішні (умовно визначені як політичні) ролі відігравали чоловіки. Головна з цих функцій полягала в регламентації, організації та підтриманні життєздатності соціуму. Саме тому чоловікам, а не жінкам належала домінантна роль у суспільстві. Функції жінок традиційного суспільства зводились до забезпечення відтворення соціуму шляхом народження дітей і підтримання сімейного вогнища. Таким чином, соціальною функцією жінки залишалися дім та діти, а чоловіка – забезпечення життєдіяльності всієї спільноти.

Положення про те, що влада чоловіка над жінкою є обумовленою природними причинами, перш за все різницею у психофізіології, не приймається

антропологами феміністського спрямування. Вони підтримують ідеї матріархату та вважають, що первісно жінки домінували у суспільному житті, але потім таке становище з різних причин докорінним чином змінилося на користь чоловіків. Але за твердженням дослідника В. Бочарова етнографічні дані та історичні джерела однаково свідчать про те, що у найрізноманітніших культурах існувало та нині існує чоловіче домінування. Це стосується тільки зовнішнього простору або простору «поза будинком», оскільки у внутрішньому житті, як правило, домінували жінки. Хоча й тут скоріш за все йдеться про неформальну владу чи управління, оскільки панівне становище все одно займалося чоловіком (головою родини), а жінка лише спрямовувала його діяльність. У деяких культурах соціальний контроль, що здійснювався жінками над поведінкою чоловіків, був досить сильним. Окрім того, влада жінки у будинку поширюється на дітей та молодших родичів. Також у традиційних культурах зафіксовані певні зовнішньополітичні функції жінок: вони зводилися до підтримки різного роду стосунків між домогосподарствами, іншими словами, взаємодіючи між собою, вони вирішували певні питання, які впливали на відносини в соціумі в цілому. Таким чином, склався певний баланс між владно-керівними функціями, що здійснювалися статями.

До XIX століття тлумачення гендерної різниці в основному були прерогативою теологів – Бог створив чоловіка й жінку з різною метою, і тому репродуктивна різниця є основоположною. Священики заперечували й політичну емансипацію жінок, яка «переверне закони божі». Коли ж завдяки Ч. Дарвіну біологічній різниці між чоловіком та жінкою було надано статус наукового факту, письменники й критики оголосили будь-які зусилля щодо змін соціальної нерівності й дискримінації жінок порушенням «законів природи». Багато авторів стверджували, що боротьба жінок за право участі в суспільному житті – за право роботи, право голосування на виборах, на отримання вищої освіти – є наслідком омани, що політичні і соціальні прагнення не слід ставити вище того призначення, для якого й створене жіноче тіло.

Дослідник М. Косвен вказував на ряд явищ, які у наслідку, в процесі розробки проблематики матріархату, були розтлумачені та отримали своє

історичне місце в якості окремих елементів матріархату: перш за все – матрилінійна філіація, далі – суспільна рівність, а іноді превалююче суспільне положення жінок, у окремих народів – політичне верховенство жінок; особливі нрави: участь жінок у полюванні, військових діях, разом з цим дипломатична роль (Плутарх про кельтів), дошлюбна свобода, ініціативи жінки у шлюбі (Геродот), матрилінійний порядок спадкування майна (Тацит), дивний обряд кувада (Діодор Сицилійський, Страбон) – поширене у світі явище на певному етапі розвитку соціуму.

Відомий етнограф М. Гіренко у своїй монографії «Соціологія племені» писав, що африканська історія має багато прикладів, коли на роль вождя призначалася жінка, що було одним із варіантів передачі влади у тих соціумах. Але є й виняткові приклади, коли нормативно і ритуально влада могла належати виключно жінці. Прикладом цього слугує спільнота ловець, що й нині існує у Південній Африці, де тільки жінка має статус вождя-королеви дощу. За віруваннями місцевих жителів вона має магічні здібності – закликати дощ та насилати сарану. Цікавим є те, що чоловіка вождь не має, а має гарем дружин, які обробляють її поля. Реальний батько дитини королеви не повинен бути відомим (адже вона сама вважається особою чоловічої статі). Владу успадковує старша донька королеви дощу, тобто є дійсно матрилінійною. У цьому випадку ми бачимо, з одного боку, досить типову роль вождя як сакральної персони, ритуального представника племені зі звичним для двору устроєм, радниками та ін. З іншого боку, у ловець існує досить поширений і типовий для південноафриканських народів банту звичай шлюбного контракту (викупу), який по суті забезпечує соціальні зв'язки, виконує господарські, економічні функції. Звичайно, і тут відтворення потомства нормативно представлено союзом чоловіка і жінки. У ловець наявний факт виконання чоловічої ролі жінкою, а не пережиток матріархату. «Одруження» жінок відоме не тільки в Південній Африці, але й у Західній і Східній Тропічній. Усюди це використовується як додатковий важіль, за допомогою якого господарство отримує додаткові робочі руки або спосіб гарантування продовження роду. «Одружуватися» може і дружина за згодою чоловіка, отримуючи собі підмогу у

праці. Такого роду контракт має на меті розширення будинку і зростання престижу. Таким чином, у деяких народів вождь визначається не статтю, а виконуваною функцією.

Дослідниця Н. Ксенофонтowa так описує гендерну асиметрію африканських народів. У ритуальній сфері особливо рельєфно проявляється антагонізм між чоловіком і жінкою, найбільш яскраво видно різницю в їхньому суспільному положенні. У більшості африканських культур чоловік домінує в обрядових діях, а жінці часто відводиться пасивна роль. Вона у багатьох випадках виступає в них як об'єкт, права якого освячуються особливими ритуалами, близькими до табування. Н. Ксенофонтowa робить припущення, що початковий поштовх до виникнення опозиції між статями криється в їхніх фізіологічних особливостях. Розмежування ролей між статями вперше закономірно впливало як з відмінностей у фізичних можливостях чоловіків і жінок, так і з традиційної функції останніх – материнства. Значення африканки в соціумі нерозривно пов'язане з традиційною концепцією багатства і з усіма наслідками, що випливають з неї. Для всіх народів континенту життєво важливою була здатність родової групи відтворити себе. Тому основним багатством сім'ї, громади були дружини і дочки (Не випадково у більшості етнічних груп Африки наречений виплачував батькові нареченої шлюбний викуп). І жінка користувалася шаною і повагою в суспільстві перш за все не як дочка батька або дружина чоловіка, а як мати дітей. В африканській культурі дуже поширеним є культ жінки і як матері, і як з'єднувальної ланки між світом людини і природою. Однак, щоб якимось обмежити перевагу жінок, відновити рівновагу в соціальних ролях обох статей, виникла ідея про уявну жіночу «нечистоту», що наступала в певні її фізіологічні періоди, тоді суспільство ніби відчувало негативний міфічний вплив. Навпаки, чоловік у традиційному мисленні був позбавлений біологічних і соціальних недоліків, а чоловіче начало оголошувалось могутнішим за жіноче. Тому сильній статі відводилася чільна роль у сімейному і родоплемінному колективах.

З ускладненням суспільного устрою внаслідок розвитку людської цивілізації закріпились імперативи гендерної поведінки, відповідно до яких,

чоловік повинен володіти силою та знаннями, виступати в ролі годувальника, брати участь у житті соціуму. Жінка повинна народжувати, ростити дітей та займатися домашнім господарством. Тут доречно згадати німецький дискримінаційний сексистський вислів «три К»: Kinder, Küche und Kirche (у перекл. – діти, кухня, церква). Домінування чоловіків підтримується за рахунок процесу соціалізації та посилюється через різноманітні соціальні інститути. Якщо дитина поводить себе невідповідно до своєї статі, дорослі та однолітки здійснюють на неї певний вплив, тиск. Таким чином, дитина засвоює уявлення щодо статевої ідентичності та намагається поводити себе відповідно до загальноприйнятих норм.

Отже, у результаті аналізу різних досліджень, присвячених витокам влади, основним механізмом її здійснення в примітивних суспільствах, можна зробити висновки: 1) витоки влади містяться в архаїчних соціумах і пов'язані, насамперед, із формуванням перших соціальних норм; 2) в основі владних відносин примітивних соціумів лежить так звана влада традицій, що базується на табуванні і неухильному дотриманні норм, закріплених в тому чи іншому доіндустріальному суспільстві, при чому в основі цієї влади, лежать як психофізіологічні, так і соціальні чинники, що ґрунтуються на необхідності слідувати усталеним традиціям та нормам поведінки заради збереження, відтворення та виживання всього соціуму; 3) для архаїчних суспільств характерним є домінування колективної складової над індивідуальною, адже індивід на цій стадії суспільного розвитку не був автономним суб'єктом діяльності і свої інтереси тісно асоціював з інтересами колективу, до якого належав, а також високий ступінь сакралізації влади вождя, що ґрунтується на культурі предків.

Взаємозв'язок влади з віком, часом і гендером, який сягає корінням до архаїчних суспільств і виступає в якості основних елементів влади в доіндустріальних соціумах, не втратив своєї актуальності й сьогодні та легко відстежується в сучасних суспільних системах різних типів. Таким чином, поняття гендерної асиметрії влади пов'язане з термінами патріархату та матріархату. У той час як деякі антропологи вважають, що існують або існували

в минулому істинно рівноправні соціуми, а західні фахівці згодні в тому, що існують суспільства, в яких жінки досягли величезного соціального визнання і влади, – ніхто, однак, ніколи не описав суспільства, де за жінками була б публічно визнана влада і авторитет, що перевершують владні повноваження і авторитет чоловіків. Виявляється, що жінки виключені з певного роду важливих економічних або соціальних занять, що їхні соціальні ролі матері і дружини асоціюються з меншим набором владних повноважень і прерогатив, ніж чоловічі соціальні ролі батька і брата. Тобто патріархат є домінантною формою владних відносин традиційних суспільств. Таким чином, робиться висновок про те, що гендерна асиметрія є універсальним явищем соціального життя людства.